

החרמת הליכים משפטיים

לא הוגנים

נובמבר 2016

החרמת הליכים משפטיים לא הוגנים

תוכן עניינים

1	פתח דבר
3	תודות והסרת אחריות
4	תמצית:
4	מקורות והגדרה
4	תפקיד עורכי הדין בהליכים משפטיים לא הוגנים
5	אסטרטגיות התנגדות
5	ההחלטה להחרים/להשתתף
6	חשיבות ההתנגדות החיצונית
6	סיכום
8	מבוא
9	חרם: מקורות, הגדרה ושימוש
11	הליכים משפטיים לא הוגנים
13	תפקיד עורכי הדין במערכות משפטיות לא הוגנות: לציית או להתנגד?
15	אסטרטגיות התנגדות
16	להחרים או לא: שיקולים והשלכות
16	השפעות מתן לגיטימציה להליך המשפטי לעומת הישגים צפויים
19	המחויבות המקצועית מוסרית של עורכי דין ללקוחות ולצדק
22	קשיים וחסרונות בארגון חרמות קולקטיביים
24	עורכי דין המחרמים הליכים משפטיים וערכה של התנגדות חיצונית
25	סיכום
27	מקורות
27	ספרים, מאמרים ודוחות
31	כתבות בעיתונים

פתח דבר

דו"ח רקע זה הוזמן כחלק מפרויקט המחקר הבינלאומי Lawyers, Conflict & Transition - יוזמה בת שלוש שנים הממומנת על-ידי המועצה למחקר כלכלי וחברתי (Economic & Social Research Council).

הפרויקט הרחב יותר חוקר את תפקידם של עורכי-דין בעת תקופות של סכסוכים, שלטון דיקטטורי ותקופות מעבר פוליטיות. למרות תפקידו המרכזי של שלטון החוק בתיאורית הצדק המעברי בת ימינו וביישומה של תיאוריה זו, הפרסומים הקיימים אינם שמים דגש על תפקידם של עורכי-דין מחוץ לבתי משפט - או על היותם "אנשים אמיתיים" הפועלים במערכת.

מטרתנו היא ליצור מסגרת השוואתית ונושאת לפעילותם של עורכי דין בנקודות היסטוריות במהלך תקופות של סכסוכים ותקופות מעבר פוליטיות, תוך התבססות על ששה מקרי מבחן (קמבודיה, צ'ילה, ישראל, פלשתיין, תוניס ודרום אפריקה). הפרויקט נועד לשמש כנקודת חיבור, בין הצדק המעברי לבין הסוציולוגיה של מקצועות המשפט, תוך נקיטת גישה הוליסטית לגבי תפקידם ותפקודם של החוק ושל עורכי הדין.

חברי הצוות של הפרויקט נמצאים בבית הספר למשפטים של אוניברסיטת קווינס בבלפסט, וב"מכון לצדק מעברי" שבאוניברסיטת Ulster.

הרצון להשפיע על "העולם האמיתי" היה כנר לרגלנו במהלך העבודה על פרויקט זה. אנו היינו נחושים ליצור תוצר שיסייע לחברות אותן חקרנו ולהשפיע לא רק בעולם התיאורטי-אקדמי אלא באופן מעשי עם תוצאות בשטח. כמו כן, כבר בתחילת העבודה היינו מודעים לכך שאנשי אקדמיה הפועלים בשטח "צונחים" לעיתים לתוך מצב קיים בעולם האמיתי ומתקדמים בעבודתם מבלי שהושגה הטבה כלשהי במצב המשתתפים בשטח. על כן, כחלק מקוד ההתנהלות האתית שלנו יצרנו סדרה זו של דוחות המותאמים באופן ספציפי לכל תחום שיפוט שנבחר, וכן מסמכי תדרוך לקהלים בינלאומיים.

. כל אחד מהאנשים שרואינו עבור הפרויקט הרחב יותר (יותר מ-120 איש) הוזמנו להציע נושאי מחקר ותחומי מחקר הרלוונטיים עבורם באופן ישיר וכן לארגונים ולרשתות איתם הם עובדים. צוות הליבה עיין בהצעות אלה, ניתח אותן וביקש שיוכנו שני דוחות עיקריים לכל תחום שיפוט. בחלק מהמקרים בוצעה העבודה על ידי עובדי הארגון עצמו; במקרים אחרים נעזרנו במשאבים ובכישורים של היועצים הבינלאומיים שלנו.

מטרתנו בהכנת הדוחות הייתה לאפשר לאנשים הפועלים בשטח להפיק ערך מן הדוחות באופן מדי. לכן השתדלנו להימנע משימוש בשפה ומושגים אקדמיים מורכבים. הטקסטים זמינים באנגלית ובשפות מקומיות רלוונטיות. כמו כן, אנו נכין מסמכים אקדמיים-תיאורטיים אשר יעסקו בחלק מהנושאים אשר נחקרו על ידי העובדים בשטח. קהל היעד של מסמכים אלה יהיה אנשי אקדמיה..

הרכב קהל הקוראים המיועד משקף את מגוון המרואיינים הרחב עימו באנו במגע:

- פרופסורים מקומיים ובינלאומיים למשפטים (כולל עורכי דין המתמחים בנושאים חברתיים/במאבקים ועורכי דין של המדינה)
- אנשי אקדמיה המתעניינים בתפקידם של עורכי דין בתור פעילים חברתיים ופוליטיים (תוך התמקדות בצדק מעברי)
- פקידי ממשל
- קובעי מדיניות בינלאומיים
- פעילים חברתיים
- עיתונאים ופרשנים אחרים

הסדרה בשלמותה תהיה זמינה באתר שלנו (www.lawyersconflictandtransition.org) ותופץ באמצעות הרשתות השונות שלנו וחשבון הטוויטר שלנו (@lawyers_TJ).

אנו מקווים שתיהנו מקריאת דוח זה וקוראים לכם להפיץ אותו ברשתות שלכם.

למידע נוסף לגבי הפרויקט הרחב יותר, אנא צרו עמנו קשר:

www.lawyersconflictandtransition.org/contact

ד"ר קיארן מק'אוויי מנהל, פרויקט Lawyers, Transition and Conflict

נובמבר 2016

תודות והסרת אחריות

דוח רקע זה הוכן על ידי אמה קטרול, בשיתוף עם חברי צוות הפרויקט & Lawyers, Conflict & Transition: קיארן מק'אוויי, לואיז מולינדר ואנה ברייסון. אליסה ברנסטיין סייעה במחקר בשלבים מוקדמים יותר של הכנת הדוח. מחבר הדוח נושא באחריות לכל הדעות המובעות בדוח זה וכן באחריות לטעויות כלשהן.

ניתן לקבל דוח זה ללא תשלום. הדעות המוצגות בדוח זה מייצגות את דעותיו של המחבר ולא את דעותיה של המועצה למחקר כלכלי וחברתי (Economic & Social Research Council). ניתן להשתמש בדוח זה, או להעתיקו, בשלמותו או חלקים ממנו, למטרות חינוכיות בתנאי שאתם: (1) אינכם משנים או מעבדים את התוכן; (2) משתמשים בחומר שלא למטרת רווח; (3) מכירים בזכויות היוצרים של הבעלים ובמקור בכל ציטוט מן הדוח.

במידה המרבית המותרת על פי הדין החל, כותבי הדוח מסירים מעליהם כל אחריות בקשר עם השימוש שלכם בדוח זה. הכותבים מפעילים את זכותם המוסרית לפי "חוק זכויות יוצרים מדגמים ופטנטים 1988" להיות מוכרים ככותבי עבודה זו.

ISBN: 9781909131590

תמצית:

מערכת משפטית או הליך משפטי יכולים להיחשב כבלתי הוגנים אם הם פועלים בניגוד לחוק הבינלאומי ובניגוד לנורמות ולנוהגים החוקיים המקובלים משום, בין היתר, שאינם מבטיחים את הזכות למשפט הוגן, מפלים נגד קבוצות חברתיות מסוימות, או פועלים בצורה מוטה. דוגמאות שנחקרו בדוח זה כוללות את בתי המשפט בתקופת האפרטהייד בדרום אפריקה, שימועי מעצר בצפון אירלנד, בתי דין צבאיים במתקן הכליאה במפרץ גואנטנמו, ובתי דין של הצבא הישראלי בשטחים הכבושים. במצבים כאלה חייבים עורכי הדין ליצור איזון בין המחויבות שלהם לייצג את הלקוחות שלהם כמיטב יכולתם לבין החשש שהשתתפותם בהליכים משפטיים מעין אלה נותנת לגיטימציה למערכת משפטית שהינה בלתי הוגנת באופן אינהרנטי. מטרת מסמך זה היא לדון בערכו של החרם כאסטרטגיית התנגדות למערכת משפטית לא הוגנת או להליך משפטי לא הוגן, תוך התבססות על דוגמאות ממחישות. המסמך חוקר באופן ספציפי את הגורמים שעשויים להשפיע על החלטת עורכי דין להשתתף בהליך המשפטי או להחרימו.

מקורות והגדרה

המסמך מתחיל בסקירה קצרה של מקורות המושג "חרם". למרות שהמושג נטבע בשנות השמונים של המאה ה-19, במהלך מלחמות האדמות האירית, ברור כי למנהג החרם יש היסטוריה הרבה יותר ארוכה. קבוצות אין ספור, החל מתנועות עבודה וצרכנים ועד פעילים חברתיים ואף אומות, השתמשו בחרם. ועורכי הדין אינם יוצאים מהכלל במובן זה. מהות הנוהג להטיל חרם נותרת בעינה מבלי קשר לזהותה של הקבוצה היוזמת את החרם, או למטרותיו – חרם הוא הימנעות מקשר עם ארגון, אומה, גוף או אדם, כביטוי של מחאה או חוסר שביעות רצון. בעוד שהמטרה העיקרית של חרמות מסוימים היא הבעת חוסר שביעות רצון, מטרתם של חרמות אחרים עשויה להיות קידום מטרות אחרות, כגון הכשלת התהליך או הפעולות נשוא החרם, או הגברת המחאה הציבורית למצב בו לרשויות לא תהיה ברירה אלא לשנות את התנהגותן או את הפעולות בהן נקטו.

תפקיד עורכי הדין בהליכים משפטיים לא הוגנים

בהמשך דן המסמך בתפקידם של עורכי הדין במערכות משפט לא הוגנות. מאחר שהשתתפותם של עורכי הדין בהליכים מאפשרת את קיומם, קיימת דאגה מובנית שהם יהפכו לשותפים לדבר עבירה. נקודה זו מעלה שאלות רחבות יותר באשר לסוגיה האם יש לצפות מעורכי דין שהם ייקחו על עצמם את נטל האחריות המוסרית הרחבה יותר, או במקום זאת יתפקדו בתור אנשי מקצוע "לא-פוליטיים" המצייתים לחוקי המדינה. בדיון האקדמי המתנהל אודות תגובותיהם של עורכי דין לחוסר הוגנות משפטית, נעשית לעתים קרובות הבחנה בין עורכי דין הפועלים למען מטרה חברתית או פוליטית לבין עורכי דין "קונבנציונליים" או עורכי דין המייצגים לקוח. בעוד שעורכי דין "קונבנציונליים" בוחרים להשתתף בהליך המשפטי כחלק מחובתם כלפי בית המשפט או הלקוח, נראה שעורכי דין הפועלים

למען מטרה חברתית או פוליטית לוקחים על עצמם לעיתים קרובות באופן פעיל לפעול להשגת הצדק המשפטי במובן הרחב יותר. עורכי דין אלה עשויים לבחור להשתתף בהליכים שאינם הוגנים, לא רק כדי להגן על הלקוח, אלא כהבעה של התנגדות. הם גם עשויים לבחור להחרים הליכים כאלה על מנת להביע את אותה התנגדות.

אסטרטגיות התנגדות

השימוש בחרם על ידי עורכי דין מייצג מעבר מכוון של "הקול" המשפטי של עורך הדין הרחק מהמסגרת המשפטית לעבר מודעות עצמית של הכוח הפוליטי והסמלי של "יציאה". השימוש במילה "קול" מצביע על הביטוי המילולי של חוסר שביעות הרצון מאי הצדק ועבור עורכי דין המקום הרגיל להשמעת קול שכזה הוא בתוך כתלי בית המשפט עצמו. אך "היציאה" של עורכי דין מהליך משפטי לא הוגן משמעה סירוב לקחת חלק בהליכים שכאלה והתרחקות מהתנגדות משפטית וטכנית לחוסר ההוגנות של ההליך המשפטי לקראת הבעת עמדה פוליטית מפורשת יותר.

ההחלטה להחרים/להשתתף

החלטתם של עורכי דין להחרים מערכת משפטית או הליך משפטי לא הוגנים, או להשתתף בהם, תלויה ביחסים ההדדיים בין מספר גורמים. סוגיה מרכזית בהחלטה היא הדין בנוגע לסיכונים של הענקת לגיטימציה לתהליך המשפטי וההזדמנות להגיע להישגים באמצעות התדיינות משפטית. בדיון הזה עומדים עורכי הדין בפני דילמה: הישגים וטיעונים משפטיים מנומקים עשויים לסייע בהפחתת אי הצדק כלפי לקוחות אינדיבידואליים - כולל שיפור בזכויות הפרוצדורליות ועסקות טיעון טובות יותר - אך עלולים לפגוע במאמצים להתנגד לאי הצדק ככלל. אכן, בדיוק כפי שהמדינה יכולה להצביע על מקרים בהם רשויות המדינה מפסידות בתור דוגמה חיובית לכך שהמערכת היא מערכת צודקת, כך גם ההשתתפות בהליך המשפטי יכולה לחזק את אותן נורמות שעורכי הדין מבקשים לשנות. מקרי המבחן מראים שכאשר שיש מעט מאוד תקווה להשגת הצדק המשפטי באמצעות שיתוף פעולה עם ההליך המשפטי והשמעת ה"קול" במסגרת המערכת המשפטית הקיימת - "יציאה" (או החרם) עשויים להיתפש כאופציה אפקטיבית יותר, או אפילו האופציה היחידה העומדת בפני עורכי הדין.

היבט נוסף של החלטת עורכי הדין נוגעת לקונפליקט עם תחושת המוסר המקצועית של עורכי הדין והאחריות שלהם כלפי לקוחותיהם. בעוד שעורכי דין מסוימים עשויים להשתתף בהליך המשפטי מתוך מחויבות מקצועית ומוסרית כלפי לקוחותיהם, או מתוך אמונה שהם יכולים לשנות את המערכת מבפנים, אחרים עשויים לסרב לשתף פעולה באופן עקרוני - ויסרבו להקנות תוקף להליכים "מזויפים". אולם יציאה מהמערכת מטעמים מוסריים עלולה ליצור מצב בו הלקוחות מופקרים לגורלם. בחלק מהמקרים, הלקוח הוא שמחליט להחרים את ההליך המשפטי. אסירים שהמוטיבציה שלהם

פוליטית עשויים להעדיף לקבל עונש חמור יותר כדי לקדם את מטרתם באמצעות החרמת משפטים שאינם הוגנים לדעתם, או באמצעות העמדת הממשלה למשפט בבית הדין של דעת הקהל. אך במצבים מעין אלה, הנאשמים עצמם מקבלים את ההחלטה אם להשתתף בהליך המשפטי או להחרימו. ההחלטה להחרים בעייתית עוד יותר כאשר אזרחים מן המניין מבקשים ייצוג משפטי.

הבט אחרון שעורכי דין יהיו חייבים לתת עליו את הדעת קשור לשונות המתקיימת במקצוע המשפטיים, שאלמנטים מסוימים שלו מפחיתים את היכולת לארגן חרם קולקטיבי. ראשית, הדעות הפוליטיות של אנשי מקצוע בתחום המשפט אינן אחידות, לכן קשה להגיע להסכמה באשר לחוסר הוגנות ולפעולה קולקטיבית. שנית, מכיוון שעורכי דין יכולים לבחור את הלקוחות שלהם בעצמם, הטלת איסור מוחלט על ייצוג לקוחות מסוימים אינה אופציה סבירה, משום שסביר שיהיו עורכי דין אחרים שיהיו מוכנים לקחת את מקומם של אלה המטילים חרם על בתי המשפט, ובכך יפחיתו את הלחץ לשינוי המערכת הלא הוגנת. לכן, אפילו אם עורכי דין בוחרים להחרים את ההליך המשפטי, אין ערובה לכך שהחרם יהיה אפקטיבי ויביא לשינוי. עם זאת, מקרי המבחן שבדקנו במסמך זה מצביעים על כך שחרמות, בשילוב של אסטרטגיה להגברת מודעות הציבור לאי ההוגנות של ההליך המשפטי, יכולים להוביל לשינוי.

חשיבות ההתנגדות החיצונית

בדוגמאות שתיארנו במסמך זה, רוב עורכי הדין בחרו להשתתף בהליכים משפטיים לא הוגנים. למרות העדפה זו, ישנם מקרים בהם עורכי דין בוחרים אסטרטגיית "יציאה" (או חרם). מספר עורכי דין סירבו להשתתף בהליכים משפטיים כאמור בנסיבות אינדיבידואליות, ואגודות עורכי דין בחרו להחרים הליכים משפטיים - בין אם כאסטרטגיה לטווח הארוך או לטווח הקצר. אם עורכי דין בוחרים לצאת מהמערכת בשקט, באופן בלתי נמנע השפעת החרם שלהם אינה זוכה להדים. עבור עורכי דין שמבקשים להמשיך להתנגד לאי הצדק, אסטרטגיית יציאה הכוללת "עשיית רעש" בנוגע לחרם היא אסטרטגיה הגיונית ביותר. כאשר נוקטים גישה שכזו, ה"יציאה" אינה רק סירוב טכני ומשפטי להיות מעורבים בהליך המשפטי, אלא גם ניסיון לחשוף אי-הצדק בפני קהלים חיצוניים, להעלות את המודעות לאי הצדק וליצור לחץ שיביא לשינוי.

סיכום

בסופו של המסמך אנו מדגישים את העובדה שהשתתפות במערכות לא הוגנות יכולה להשיג הישגים צנועים עבור הלקוחות - כגון עסקות טיעון טובות יותר או שיפורים בזכויות פרוצדורליות. אולם גישה מעין זו, כפי שהיא מודגמת בשימועי המעצר בצפון אירלנד, משקפת מידה של שיתוף פעולה עם מערכת שאינה הוגנת באופן אינהרנטי. לכן עשויים עורכי הדין לבחור בהטלת חרמות כצורה של הבעת התנגדות. הטלת חרם כמנגנון להשגת שינוי, צריכה להישפט לפי הישגיה. במקרים שתוארו

במסמך זה, למרות ההישגים הצנועים שהושגו, הטלת חרמות לא שינתה באופן ניכר את אי הצדק הבסיסי שנבע מהליכים משפטיים לא הוגנים. הקשיים בארגון פעולה קולקטיבית במקצוע שהוא הטרוגני מטבעו והמחויבות המוסרית שיש לעורכי דין כלפי הלקוחות וכלפי מערכת הצדק, מגבילים את היכולת לארגן חרם בצורה אפקטיבית.

המקרים שנדונים במסמך זה מתארים את הקשיים עימם מתמודדים עורכי דין כאשר הם מתנגדים למערכת משפטית לא הוגנת ומנסים להשיג שינוי באמצעות חרמות. אף על פי כן, ישנן נסיבות בהן חרמות יכולים לסייע בטיפול באי-צדק. הסבת תשומת הלב והעלאת המודעות לאי-צדק יכולה לעורר התגייסות לפעולה בקרב פקידי ממשל, ארגונים בינלאומיים למען זכויות אדם, התקשורת והציבור הרחב. חרמות מוצלחים בהיסטוריה הניעו תנועות חברתיות נרחבות שיצרו את המומנטום הנדרש לשינוי. למרות שאין ספק שליתרון מספרי יש משמעות, המקרים הנסקרים פה מוכיחים שגם לעמדה שנוקט אדם אחד בלבד יכולה להיות השפעה. אין כל ספק שעורכי דין יחידים המביעים את דעתם ומבטאים את חוסר שביעות רצונם מהליכים משפטיים לא הוגנים (בין אם באמצעות השתתפות בהם או באמצעות סירוב לקחת חלק במערכת) יכולים להשפיע. לכן, בין אם באמצעות הטלת חרם או באמצעות השתתפות בהליך המשפטי, המטרה העיקרית של עורכי דין הפועלים במערכות משפטיות לא הוגנות עשויה להיות הפיכת הקול היחיד אותו הם משמיעים למקהלה של קולות.

מבוא

מערכת משפטית או הליך משפטי יכולים להיחשב כבלתי הוגנים אם הם פועלים בניגוד לחוק הבינלאומי ובניגוד לנורמות ולנהגים החוקיים המקובלים מקדמת דנא. הדבר יכול להתבטא, לדוגמא, בכך שהם אינם מבטיחים את הזכות למשפט הוגן, מפלים נגד קבוצות חברתיות מסוימות, או פועלים בצורה מוטה. בתי משפט מתקופת האפרטהייד בדרום אפריקה, שימועי מעצר בצפון אירלנד, בתי דין צבאיים במתקן הכליאה מפרץ גוואנטנמו ובתי דין של הצבא הישראלי בשטחים הכבושים - כולם הציבו אתגרים בפני עורכי דין. במצבים מעין אלה, הם יכולים לציית לשלטון החוק הקיים או להגיב באסטרטגיות התנגדות. מסמך זה מתמקד באפשרות השנייה ודן בייחוד בתפקיד החרם - נסיגה מהמערכת - בתור אסטרטגית התנגדות להליכים משפטיים לא הוגנים. כדי להבין אסטרטגיה זו, יש לקחת בחשבון את הגורמים שעורכי דין חייבים לשקול כשהם מחליטים האם להחרים את ההליך המשפטי או להשתתף בו. גורמים אלה כוללים את הסיכון שבהקניית לגיטימציה לשלטון, ההישגים הפוטנציאליים של ההתדיינות המשפטית, והמחויבות המקצועית והמוסרית של עורכי הדין כלפי בתי המשפט וכלפי לקוחותיהם. בנוסף, קיימים קשיים בארגון פעולה קולקטיבית במקצוע שהוא הטרוגני מטבעו. במסמך זה אנו נדון ביחסים ההדדיים בין משתנים אלה.

המסמך מתחיל בתיאור של מקורות תפישת החרם והגדרתה וכן בתיאור קצר של האופן בו קבוצות שונות, כולל עורכי דין, השתמשו בחרם לאורך השנים. לאחר מכן אנו דנים בהליכים משפטיים "לא הוגנים" ובתפקידם של עורכי הדין בהליכים כאלה. מסמך זה ממשיך ומתאר מסגרת התייחסות להבנת אסטרטגיות התנגדות - כולל הטלת חרם - בהן משתמשים עורכי דין כשהם מתמודדים עם הליכים לא הוגנים. המסמך דן בגורמים שמשפיעים על בחירה זו וכן בתפקידם של עורכי הדין המטילים חרם על הליכים משפטיים. המסמך מסיים בדיון באפקטיביות ובעוצמה הפוטנציאליות הטמונים בפעולה קולקטיבית ובפעולה של עורכי דין יחידים המתנגדים למערכות משפט לא הוגנות.

חרם: מקורות, הגדרה ושימוש

הטלת חרם הינה נוהג עתיק הרבה יותר מהמונח עצמו.¹ המונח נטבע באירלנד בשנות השמונים של המאה התשע עשרה בהקשר של נידוי חברתי או אי שיתוף פעולה כלכלי או פוליטי.² קפטן צ'רלס קאנינגהם בוויקט - סוכנו של בעל אדמות אירי - הוחרם ונודה על ידי הקהילה המקומית לאחר שניסה לפנות דיירים שסירבו לשלם שכר דירה. עובדים, אשר אורגנו על ידי "ליגת האדמה האירית", הפסיקו את עבודתם עבורו וסוחרים סירבו למכור לו סחורות – כל זאת כחלק ממערכה רחבה של בידוד חברתי, פוליטי וכלכלי. על אף מאמץ מאורגן מצד בני פרובינציית Ulster, אשר פעלו להפחתת השפעות החרם, בסופו של דבר הודה בוויקט בתבוסתו ועזב את אירלנד עם משפחתו. הכיסוי התקשורתי הנרחב של המאבק בין יחיד זה לבין "ליגת האדמה האירית" קיבע את השימוש במושג בקרב הציבור הרחב, וחיזק את השימוש בחרמות כטקטיקת מחאה אפקטיבית.³

חרמות הם אסטרטגיה הזוכה לדיון נרחב בתנועות חברתיות ופוליטיות. בשנים האחרונות נידונה אסטרטגיה זו באופן בולט ביותר ביחס לתנועת הסולידריות הפלשתינאית ומאמציה לעודד תנועה בינלאומית של חרם, הימנעות מהשקעות, ועיצומים (Boycott Disinvest and Sanction) (BDS) נגד הכיבוש הישראלי המתמשך השורר בשטחים שנכבשו לאחר מלחמת 1967.⁴ במהלך השנים השתמשו בנשק החרם אין ספור קבוצות, החל מתנועות עבודה וצרכנים ועד לאקטיביסטים ומדינות. תנועות עבודה אימצו באופן נרחב את הטקטיקה בארה"ב בסוף המאה התשע עשרה. בעוד שהשימוש בחרמות בארה"ב פחת בתחילת המאה העשרים,⁵ נעשה בהם שימוש מצומצם במהלך מאמצים למחות נגד תנאי עבודה ושכר נמוך - כמו למשל חרם הענבים של ה-United Farm Workers" בסוף שנות השישים של המאה העשרים. צרכנים מטילים חרמות כדי להביע את חוסר שביעות רצונם מדרכי פעולתם של ארגונים או מהתנהלותם ברמה האתית. דוגמא ידועה לשמצה היא חרם הצרכנים על נסטלה בשנות השבעים של המאה העשרים. החרם הוטל בשל טענות שהארגון השתמש באסטרטגיות פרסום אגרסיביות כדי לעודד אימהות טריות ממדינות פחות מפותחות כלכלית, להשתמש בתחליפי חלב-אם במקום להניק.⁶ פעילי זכויות אזרח מטילים חרמות כדי למחות נגד מדיניות מפלה ולתמוך בשינוי; אחד החרמות הידועים ביותר הינו חרם האוטובוסים של מונטגומרי (Montgomery Bus Boycott) שהתרחש בשנת 1955 ואשר תרם לביטול ההפרדה

¹ הטלת חרמות, במובנה הרחב ביותר, "הינה נוהג שקיים מאז שחר ההיסטוריה. היהודים החרמו את השומרונים; הפרושים החרמו את גובי המסים, זאת ככל שמדובר ביחסי גומלין חברתיים." Harry Wellington Laidler, *Boycotts and the Labor Struggle Economic and Legal Aspects* (John Lane Company 1914) 27

² Gene Sharp, *Sharp's Dictionary of Power and Struggle: Language of Civil Resistance in Conflicts* (Oxford University Press 2011)

³ Gerard Moran, 'The Origins and Development of Boycotting' (1985) 40 *Journal of the Galway Archaeological and Historical Society* 49-64

⁴ Joshua Sperber, 'BDS, Israel, and the World System' (2015) 45 (1) *Journal of Palestine Studies* 8-23

⁵ Leo Wolman, *The Boycott in American Trade Unions* (Johns Hopkins Press 1916)

⁶ James E Post 'Assessing the Nestlé Boycott: Corporate Accountability and Human Rights' 27 (2) *California Management Review* 113-131

הגזעית באוטובוסים שנכנסה לתוקף עקב חוקי ג'ים קרואו. חרם זה היה בין הגורמים אשר הניעו את תנועת זכויות האזרח.⁷

חרם אחר אשר היה מוצלח במיוחד היה החרם אשר הוטל על דרום אפריקה בניסיון לסיים את שלטון האפרטהייד. החל מהימנעות מהשקעה וסנקציות כלכליות ועד לחרמות תרבותיים וצרכניים, האומה הפכה מטרה לאסטרטגיה של בידוד בינלאומי – כל זאת בנוסף למחאות וחרמות בתוך דרום אפריקה עצמה. בעוד שלסנקציות הכלכליות ולאסטרטגיית ההימנעות מהשקעות הייתה השפעה ניכרת על כלכלת דרום אפריקה ועל מדיניות שלטון האפרטהייד, לחרם הספורט מיוחסת לעתים קרובות חשיבות סמלית רבה, עקב חשיבותו התרבותית של הספורט בקרב דרום-אפריקאים לבנים.⁸ ואכן, על-אף הרחקתה של דרום אפריקה מהוועד האולימפי הבינלאומי ומפדרציות ספורט בינלאומיות, היו אלה הפעולות נגד קבוצות הרוגבי והקריקט שייצגו את דרום אפריקה בתחרויות בינלאומיות אשר הוכיחו את עצמן כיעילות במיוחד בהבכת הדרום אפריקאים הלבנים ובערעור זהותם העצמית.⁹ יעילות במיוחד היו הפעולות שננקטו נגד קבוצת הרוגבי הדרום האפריקאית במסגרת פעילות הקבוצה "Stop-the-Seventy-Tour" בבריטניה וכן ההתנגדות בניו-זילנד לאירוח קבוצות ספורט דרום אפריקאיות. פעילות זו הכריחה את מנהיגי האפרטהייד בדרום אפריקה לשקול מחדש את תפקידם בקהילה הבינלאומית. דוגמא זו ממחישה גורם חשוב ביותר התורם רבות להצלחתו של חרם - זיהוי התחומים החשובים ביותר או החלשים ביותר בגוף נשוא החרם, כלומר הנקודות הפגיעות ביותר עליהן ניתן ללחוץ.

אין זה משנה איזו קבוצה יוזמת את החרם, או מהן מטרותיו הסופיות, המנהג נותר בעינו - מדובר בנסיגה מפני קשר עם ארגון, אומה, גוף או אדם, או סירוב לנהל קשר עמם, כביטוי של מחאה או חוסר שביעות רצון. בעוד שמטרתם של חרמות מסוימים היא להביע את חוסר שביעות הרצון, חרמות אחרים נועדו לקדם מטרות אחרות, כגון שיתוק פעולת הישות נשואת החרם או הגברת אי שביעות הרצון בציבור עד למצב בו אין לישות האמורה ברירה אלא לשנות את התנהגותה או את הפעולות בהן נקטה.

כמו קבוצות אחרות, עורכי דין מכירים היטב את טקטיקת החרמות, והשתמשו בטקטיקה זו ללא היסוס על מנת להביע חוסר שביעות רצון בנוגע לנושאים שונים, כולל תהליכים שונים או שכר טרחה

⁷ Donnie Williams, *The Thunder of Angels: The Montgomery Bus Boycott and the People Who Broke the Back of Jim Crow* (Laurence Hill Books 2006)

⁸ Colin Wintle, 'The Human Rights Movement Against Apartheid South Africa: The Impact of Boycotts, Divestment, and Sanctions' (2016) 8 *Waterloo Historical Review*; Douglas Booth, 'Hitting apartheid for six? The Politics of the South African Sports Boycott' (2003) 38 *Journal of Contemporary History* 477-493; Marc Keech and Barrie Houlihan, 'Sport and the End of Apartheid' (1999) 88 *The Round Table* 109-121; Malcolm MacLean, 'Anti-Apartheid Boycotts and the Affective Economies of Struggle: The Case of Aotearoa New Zealand' (2010) 13 *Sport in Society* 72-91

⁹ Colin Wintle באותה עבודה

נמוך,¹⁰ תנאי עבודה לא טובים,¹¹ וחוסר שביעות רצון ביחס להליכים בבתי המשפט.¹² בעוד שהיקפם של חרמות רבים הוא מצומצם והם הוטלו לאורך תקופה קצרה, ישנם חרמות אשר נמשכו לאורך תקופות זמן ממושכות ומטרתם הייתה נרחבת יותר. לדוגמה, בשנת 2007, הנשיא הפקיסטני גנרל פרבז מושארף השעה את נשיא בית המשפט העליון, איפטיקאר מוחאמד צ'אודרי. עורכי הדין הגיבו בעזרת תנועה שפעלה במשך שנתיים ודרשה להחזיר את צ'אודרי לתפקידו. אותה תנועה פעלה לאחר מכן במטרה לכונן דמוקרטיה במדינה.¹³ עורכי דין ואגודות עורכי דין בכל המדינה החרימו את בתי המשפט. שיעור ההיענות היה גבוה¹⁴ ועורכי הדין שילמו מחיר אישי ניכר, משום שהכנסתם הייתה קשורה להתדיינות המשפטית בה נטלו חלק. מאמץ זה היה משולב עם מחאות רחוב וצעדות, מסעות הסברה בתקשורת, ותמיכה מצד הפלגות האופוזיציה. מקרה זה מוכיח בבירור ש"רפרטואר המאבק"¹⁵ שעורכי דין משתמשים בו "יכול להיות מגוון כמו זה של כל תנועה חברתית".¹⁶

הליכים משפטיים לא הוגנים

בנוסף למאבקים שהוזכרו לעיל, הטילו עורכי דין חרמות גם על הליכים משפטיים ספציפיים. המוטיבציה לעשות כן קשורה בדרך כלל לאמונה שההליכים אינם הוגנים באופן אינהרנטי. עם זאת, ההגדרה של הליך משפטי לא הוגן אינה פשוטה כלל ועיקר. הגדרה רחבה יכולה לכלול מערכת או הליך שמפריס את חוקי זכויות האדם הבינלאומיים, מונעים את הזכות למשפט הוגן, מפלים כנגד קבוצות חברתיות מסוימות, או מוטים לטובת תוצאה מסוימת.¹⁷ הפרופסור למשפטים, אלכסנדרה להב, מציעה כי תהליך משפטי הוגן מתאפיין במספר היבטים: עליו להיות לעומתי; עליו לאפשר ללקוחות ולעורכי דינם גישה לראיות; ההאשמות וההליכים צריכים להיקבע מראש; על התהליך

¹⁰ לדוגמה, עורכי דין באנגליה ובוויילס החרימו עבודות סיוע משפטי בתגובה לקיצוץ של 17.5% בשכר הטרחה, Criminal justice delays grow as legal aid boycott takes hold' The Guardian (8 July 2015) <https://www.theguardian.com/law/2015/jul/08/criminal-justice-delays-legal-aid-boycott> (מקור זה נקרא בינואר 2017). באופן דומה, סנגורים באדינבורו ובגלזגו החרימו את בתי המשפט בשל שינוי במערכת הסיוע המשפטי. עורכי דין טענו ששינויים יערערו את זכויות הנאשמים למשפט הוגן, ואלה שלא יוכלו לשלם עבור ייצוג משפטי יבחרו, במקום זאת, להודות באשמה. 'Lawyers boycott court in row over changes to legal aid system' Daily Record (19 November 2012) <http://www.dailyrecord.co.uk/news/scottish-news/lawyers-boycott-court-in-row-over-1445607> (מקור זה נקרא ב-20 בינואר 2017).

¹¹ בשנת 2011, החרימה אגודת עורכי הדין של סנט לוסיה את בתי המשפט במחאה על תנאי העבודה הגרועים בבית המשפט, 'Lawyers boycott St Lucia's courts' Stabroek News (17 February 2011) <http://www.stabroeknews.com/2011/archives/02/17/lawyers-boycott-st-lucia%E2%80%99s-courts/> (מקור זה נקרא ב-20 בינואר 2017).

¹² עורכי דין בטלנגנה החרימו את בתי המשפט באזור, ודרשו פיצול של בית המשפט העליון המשותף הקיים לטלנגנה ולאנדרה פרדש. 'Telangana lawyers boycott courts over demand of separate High Court' The Financial Express (1 August 2014) <http://www.financialexpress.com/archive/telangana-lawyers-boycott-courts-over-demand-of-separate-high-court/1275448/> (המקור נקרא ב-20 בינואר 2017).

¹³ Zahid Shahab Ahmed and Maria J Stephan, 'Fighting for the Rule of Law: Civil Resistance and the Lawyers' Movement in Pakistan' 17 Democratization 492-513 (2010).

¹⁴ Shoab A Ghias, 'Miscarriage of Chief Justice: Judicial Power and the Legal Complex in Pakistan under Musharraf' (2010) 35 Law & Social Inquiry 1008.

¹⁵ Sidney G Tarrow, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge University Press 2011) Term originally coined by Charles Tilly, *The Contentious French* (Harvard University Press 1986) 4.

¹⁶ Shoab A Ghias, 'Should Lawyers Participate in Rigged Systems-The Case of the Military Commissions' (2005) 1 Journal of National Security Law & Policy 375

¹⁷ Mary Cheh, 'Should Lawyers Participate in Rigged Systems-The Case of the Military Commissions' (2005) 1 Journal of National Security Law & Policy 375

משגיח ומפקח מקבל-החלטות חסר-פניות.¹⁸ הפרה של תנאים אלה יכולה לתרום להגדרה ספציפית יותר של מערכת או הליך משפטי לא הוגנים, כאשר הפרות רבות יותר מצביעות על מידה גדולה יותר של חוסר הוגנות.

אנשי אקדמיה זיהו מספר מאפיינים של הליכים משפטיים לא הוגנים במסגרת פרסומים שהוציאו בקשר עם הוועדות הצבאיות בגוואנטנמו.¹⁹ ובתי הדין הצבאיים בשטחים הכבושים בישראל.²⁰ בשנת 2003, הודיעה "האגודה הלאומית של סנגורים פליליים" בארה"ב (National Association of Criminal Defense Lawyers) (NACDL) לחבריה שלא יהיה זה אתי לייצג נאשם בפני הוועדות הצבאיות בגוואנטנמו.²¹ הסיבה לעמדה זו הייתה הדעה שהתנאים שנכפים על ידי משרד ההגנה האמריקאי לא יאפשרו לעורכי דין להעניק ייצוג הולם או אתי לנאשמים.²² באופן ספציפי, החוקים הטילו מגבלות משמעותיות על יכולתם של עורכי דין להיות נוכחים בהליכים בדלתיים סגורות ולעין במידע סודי. השעות בהם יכלו עורכי הדין להיפגש עם לקוחותיהם ומשך הפגישות הוגבלו וכמו כן הרשויות יכלו לנטר שיחות שניהל עורך הדין עם הלקוח. בנוסף, עורכי דין ומשפטנים הטילו ביקורת על אפיון העבירות ועל המינימליות של רף הראיות כגורמים המטים לכיוון הרשעת הנאשמים. ביקורת נוספת נמתחה על ההליכים בשל העדר ביקורת חיצונית חסרת פניות, בשל העובדה שההליכים נקבעו אד הוק ולא מראש, וכן בשל התרת חוקים לאחר מעשה (אקס-פוסט פקטו).²³

ביקורת דומה נמתחה על בתי הדין הצבאיים בשטחים הכבושים בישראל. בשנת 1989, התייחסו שני דוחות עיקריים לחוויותיהם של עורכי דין שעובדים במערכת בתי הדין הצבאיים וזיהו אין ספור הפרות של החוק הבינלאומי.²⁴ מחקרים אחרים חשפו את התנאים הלא הוגנים בהם עצירים פלשתיניים הוחזקו ונשפטו. בפרט, שחרור בערבות של אסירים ביטחוניים נמצא כתאורטי כמעט לחלוטין, מעצרים הוארכו לעיתים קרובות, ומעורכי הדין נמנעה במקרים רבים הגישה ללקוחותיהם עד לאחר החקירה. בחלק מכריע ממקרים אלה הסתיים ההליך המשפטי בהודאה באשמה. בנוסף, ערעורים על

¹⁸ Alexandra D Lahav, 'Portraits of Resistance: Lawyer Responses to Unjust Proceedings' (2009-2010) 57 UCLA Law Review 725

¹⁹ Martha Minow, 'Breaking the Law: Lawyers and Clients in Struggles for Social Change' (1990) 52 University of Pittsburgh Law Review 723; Matthew Ivey, 'Challenges Presented to Military Lawyers Repressing Detainees in the War on Terrorism' (2010) 66 NYU Annual Survey of American Law 211; Mary Cheh op. cit.

²⁰ Michael A Olivas, 'Breaking the Law on Principle: An Essay on Lawyers' Dilemmas, Unpopular Causes, and Legal Regimes' (1990-1991) 52 University of Pittsburgh Law Review 815; George E Bisharat, 'Attorneys for the People, Attorneys for the Land: The Emergence of Cause Lawyering in the Israeli-Occupied Territories' (1998) Cause lawyering: Political commitments and professional responsibilities 453-486; George E Bisharat, 'Courting justice? Legitimation in Lawyering under Israeli Occupation' (1995) 20 Law & Social Inquiry 349-405; Ellen Yaroshefsky, 'Zealous Lawyering Succeeds against All Odds: Major Mori and the Legal Team for David Hicks at Guantanamo Bay' (2008) 13 Roger Williams University Law Review 469

²¹ Committee National Association of Criminal Defense Lawyers (NACDL) Ethics Advisory, *Statement on Civilian Attorney Participation as Defense Counsel in Military Commissions, Opinion 03-04*, (August 2003)

²² באותה עבודה. Mary Cheh

²³ שם.

²⁴ בצלם, מערכת השיפוט הצבאי בגדה המערבית, (מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (1989); Virginia Sherry, *Background Memorandum: Boycott of the Military Courts by West Bank and Israeli Lawyers*, (Lawyers Committee for Human Rights 1989)

מעצרים סוכלו על ידי "ראיות סודיות", משפטים עוכבו באופן ניכר והמדיניות שיושמה לגבי גזרי הדין נראתה כאילו נקבעה מראש.²⁵ במילים של התובע הצבאי הראשי לשעבר בעזה, "אני מתקשה לזכור אדם אחד שהואשם בפעילות טרור שזוכה. כמעט ואין מקרים כאלה. כל אדם שהואשם נמצא אשם. לעתים על בסיס קריטריונים שאף בית משפט ישראלי לא היה מתיר. ב-99% מהמקרים הנאשם הגיע לבית המשפט עם הצהרה חתומה לגבי הודאה באשמה. זה חשוד.²⁶ אכן, נדמה שעסקות טיעון הן אסטרטגיה שאומצה יותר כברירת מחדל מאשר מבחירה - לעתים קרובות משום שתקופת המעצר לפני המשפט הייתה צפויה להיות ארוכה יותר מתקופת המאסר שעשויה הייתה להיגזר על הנאשם. בנוסף לתנאים הלא הוגנים שהעצירים התמודדו איתם, עורכי דין רבים שעבדו בבתי הדין הצבאיים נעצרו, עוכבו או הותקפו על ידי חיילי צה"ל.²⁷

בנוסף להליכים משפטיים לא הוגנים ספציפיים, לעתים על עורכי דין להתעמת עם מערכות משפטיות שלמות שאינן הוגנות באופן אינהרנטי, כגון המערכת המשפטית בדרום אפריקה בעת שלטון האפרטהייד. החוק, שבסיסו היה הרציונל הגזעני, נחשב למסגרת שיטתית לארגון ההון ושימש ככלי לדיכוי.²⁸ בתור שכזה, שלטון האפרטהייד היה לא רק מערכת לא הוגנת באופן אינהרנטי, אלא גם שלטון הנוטה לדבוק בחוק באופן נוקשה. דרום אפריקאים לבנים "גילו מצפונית יתרה בכל הקשור לווידוא הסמכות הסטטוטורית שתמכה במעשי הניצול שלהם."²⁹ אך מערכת שפועלת לפי החוק אינה בהכרח לגיטימית או הוגנת אם החוק עצמו אפלייתי באופן אינהרנטי - ממשלות יכולות להשתמש בחוק כדי להצדיק ולהפעיל דיכוי מטעמן.³⁰ במצבים מעין אלה, בהם ההליכים מוכרים בתור לא הוגנים, עורכי דין מתמודדים עם הדילמה באשר לרמה הנאותה של השתתפות בהליכים כאלה.

תפקיד עורכי הדין במערכות משפטיות לא הוגנות: לציית או להתנגד?

לעורכי הדין אין גישה אחידה לגבי מערכות או הליכים משפטיים לא הוגנים. בעוד שחלק מעורכי הדין עשויים לבחור לעבוד בתוך המערכת, אחרים מסרבים להשתתף בהליכים משפטיים לא הוגנים. לגבי אלה הבוחרים לעבוד בתוך המערכת, יהיה זה מועיל להציג את ההבחנה בין עורכי דין שפועלים למען "מטרה" חברתית או פוליטית לבין עורכי דין "קונבנציונליים" או עורכי דין המייצגים לקוח,³¹ מכיוון שהדבר יכול להשפיע על המניעים להשתתפות במערכות משפטיות לא הוגנות. אוסטין סאראט וסטיוארט שיינגולד מתארים עיסוק בעריכת דין "קונבנציונלית" כפעילות הממוקדת בלקוח, אשר

²⁵ Michael A Olivas באותה עבודה

²⁶ Quoted in Virginia Sherry באותה עבודה 7

²⁷ George E Bisharat, 'Attorneys for the People' 468

²⁸ Stephen Ellmann, *In a Time of Trouble: Law and Liberty in South Africa's State of Emergency* (Clarendon Press 1992)

²⁹ J. Lelyveld cited in John Morison, Kieran McEvoy and Anthony Gordon (eds), *Judges, Human Rights and Transition* (Oxford University Press 2007) 301

³⁰ David Dyzenhaus, *Recrafting the Rule of Law: The Limits of Legal Order* (Bloomsbury Publishing 1999)

³¹ Austin Sarat and Stuart Scheingold, *Cause*. קטגוריות אלה אינן קונקרטיים, אך אפשר לראות בהן כקטגוריות הממוקמות על רצף. *lawyering: Political commitments and Professional Responsibilities* (Oxford University Press 1998)

במסגרתה מתקבל "שכר-בעד-שירות" - עורכי הדין מעניקים ללקוחותיהם שירותי הגנה משפטית מיומנים ומסורים, תוך שהם משרתים את האינטרס הציבורי. עריכת דין למען מטרה היא פוליטית יותר מטבעה; היא מהווה צורה של "אקטיביזם מוסרי"³² ומטרתה היא להשתמש באמצעים משפטיים כדי להשיג מידה גדולה יותר של צדק חברתי. עורכי דין הפועלים למען מטרה מבקשים לקדם שינוי חברתי, כלכלי ופוליטי ולא מתמקדים רק בייצוג הלקוח הספציפי. אכן, "העבודה למען הלקוח הינה רק מרכיב אחד של העבודה למען המטרה."³³

הבחנה זו יכולה לסייע בחשיפת הרציונל שמאחורי בחירתו של עורך דין להשתתף בהליך משפטי לא הוגן. למשל, עורכי דין קונבנציונליים עשויים לבחור להשתתף בהליכים כאמור כחלק מחובתם כלפי בית המשפט או הלקוח, ולא מתוך רצון להתנגד לחוסר הצדק. לדוגמה, למרות הביקורת באשר להליכים משפטיים לא הוגנים בצפון אירלנד בתקופת משטר חוק החירום, עורכי דין המשיכו בגישה של "עסקים כרגיל" והגנו על לקוחותיהם - דבר ששיקף את התופעה שמק'אווי תיאר במקום אחר בתור "תרבות של דממה".³⁴ היעדר התנגדות זה יוחס למאפייני הסביבה בצפון אירלנד של שנות השבעים של המאה העשרים, אשר חיזקו המשך מעורבות עם המערכת המשפטית לאחר החלת חוק החירום. אלה כללו קהילה קטנה של עורכי דין שעסקו במקצוע וראו את עצמם כאנשי מקצוע העובדים בסביבה תחרותית ביותר מתוך תחושת חובה כלפי בית המשפט ולייצוג לקוחות בעת תקופה קשה.³⁵ יתר על כן, על אף קריאות להחרים את שימועי המעצר מצד ארגונים לא ממשלתיים כגון "האגודה לצדק משפטי" (Association for Legal Justice), ועל אף ביקורת מצד גופים מחוץ לצפון אירלנד באשר להליכים המשפטיים שנקראו דיפלוק (Diplock) במסגרתם המשפט נשמע על ידי שופט יחיד ולא על ידי חבר מושבעים, עורכי דין דיווחו שהם אינם רוצים להחרים את בתי המשפט ואינם רואים תועלת בהחרמה שכזו.³⁶ במקום זאת, הפילוג החברתי בשיא הקונפליקט בצפון אירלנד גרם לחלק מעורכי הדין לראות את ההליכים הלא הוגנים כנחוצים.³⁷ גורמים מעין אלה, עשויים לגרום לעורכי דין - ובייחוד לעורכי דין "קונבנציונליים" - להיות מעורבים בהליכים משפטיים לא הוגנים.

נקודה זו מעלה את השאלה "מהן בדיוק הציפיות שלנו מעורכי דין בחברות החוות קונפליקטים?"³⁸ להב טוענת כי כאשר עורכי דין משתתפים במערכות משפטיות לא הוגנות הם משתפים פעולה עם אי

Kieran McEvoy, 'What did the Lawyers do during the 'War? Neutrality, Conflict and the Culture of Quietism' ³²

¹ 74 The Modern Law Review 350-384 (2011)

Austin Sarat and Stuart Scheingold ³³

Kieran McEvoy, 'What did the Lawyers do during the 'War?'. ³⁴

Jorgensen, B., (1982). Defending the Terrorists: Queen's Counsel before the Courts of Northern Ireland, ³⁵

Journal of Law & Society, 9 (1): 115-126.

Birthe Jorgensen, 'Defending the Terrorists: Queen's Counsel before the Courts of Northern Ireland' (1982) ³⁶

9 Journal of Law in Society 115

Interviewees considered the Diplock courts, 'The best system possible in the circumstances.' ³⁷

Kieran McEvoy, 'What did the Lawyers do during the 'War?'. ³⁸

הצדק שנובע ממערכות אלה שכן עצם השתתפותם בהליכים מאפשרת את קיומם.³⁹ אך האם זה סביר לראות בעורכי דין אנשי מקצוע א-פוליטיים שעובדים כדי "לשמור על הסטטוס, ההכנסה והמונופול שלהם בשוק?" או האם יש לצפות מעורכי דין לקחת על עצמם נטל אחריות מוסרית רחב יותר?⁴⁰ עורכי דין הפועלים למען מטרה מבקשים לקחת על עצמם אחריות נוספת זו במטרה להשיג צדק במובן הרחב יותר. עורכי דין אלה עשויים לבחור להשתתף בהליכים שאינם הוגנים לא רק כדי להגן על הלקוח, אלא על מנת להביע התנגדות.

אסטרטגיות התנגדות

לגבי עורכי דין החפצים להתנגד לאי-צדק, להב מספקת מסגרת התייחסות לאפיון ההחלטה בעזרת שתי הבחנות נפרדות: "יציאה" ו"קול", והתנגדות פנימית וחיצונית.⁴¹ שתי הקטגוריות הללו יכולות להתקיים בו זמנית וניתן לשלבן בדרך פעולה אחת. בעוד ש"יציאה" משמעה סירוב להשתתף בהליכים לא הוגנים, כולל חרם קולקטיבי וחרם המוטל על ידי יחידים, "קול" הוא ההבעה המילולית של חוסר שביעות הרצון מאי-הצדק. בנוסף לאפיון ראשוני זה של האסטרטגיות, ההתנגדות יכולה להיות פנימית או חיצונית, כלומר היא יכולה להתרחש בתוך המערכת או ההליכים הלא הוגנים, או מחוצה להם. הבחנה זו מדגישה את מקור השינוי הצפוי - האם הוא נובע מתוך המערכת (משפטי) או מחוצה לה (חוץ-משפטי).⁴²

ה"קול" ניתן לביטוי באמצעות התנגדות פנימית או חיצונית. באופן פנימי, עורכי דין יכולים להשתמש בטענות משפטיות מנומקים כדי לקרוא תיגר על ההליכים המשפטיים ולתעד דוגמאות לאי-צדק, שניתן יהיה לעשות בהן שימוש בערעורים לערכאות גבוהות יותר. לדוגמה, עורכי הדין שייצגו את מרטין לותר קינג ג'וניור בעת המשפט שהתנהל לגבי חרם האוטובוסים של מונטגומרי, הפעילו אסטרטגיית קול/פנימית כשערערו לבתי המשפט הפדרליים בעקבות הרשעתו של קינג בבית המשפט של המדינה. באופן חיצוני, עורכי דין יכולים להשתמש באסטרטגיית קול כדי להפנות את ההליך אל "בית הדין של דעת הקהל". בעוד שמטרתם של עורכי דין הפועלים בדרך של התנגדות פנימית היא להשתמש בשפה ובחוקים של ההליך הלא הוגן כדי לקרוא עליו תיגר, אסטרטגיית התנגדות חיצונית מבקשת לקרוא תיגר על המערכת באמצעות פעולה פוליטית. בין אם עורכי הדין בוחרים להחרים או להשתתף בהליך השיפוטי, התנגדות חיצונית נסמכת על אנשים מחוץ למערכת שיזהו את אי-הצדק ופעילו לחץ לשינוי. ארגון ה-NACDL הפעיל אסטרטגיה זו באופן אפקטיבי כאשר תיאר בפומבי, ובצורה מפורטת ביותר, את התנגדותו למערכת הוועדות הצבאיות בגוואנטנמו.⁴³

³⁹ Alexandra Lahav, באותה עבודה 729

⁴⁰Kieran McEvoy, *Paramilitary Imprisonment in Northern Ireland: Resistance, Management, and Release* (Oxford University Press 2001); Stephen Ellmann, 'Lawyers against the Emergency' (1990) 6 *South African Journal on Human Rights* 228; Geoff Budlender, 'The Responsibility of Lawyers to Challenge Injustice' (1992) 40 *Cleveland State Law Review* 475

⁴¹ הקטגוריות פותחו במקור על ידי אלברט הירשמן ביחס לתגובות צרכנים לירידה במעמדן של חברות. Alexandra Lahav, באותה עבודה 749

⁴² שם.

⁴³ Committee National Association of Criminal Defense Lawyers (NACDL) Ethics Advisory, באותה עבודה

להחרים או לא: שיקולים והשלכות

את ההחלטה להחרים מערכת משפטית או הליך משפטי לא הוגנים אפשר לבחון באור ההשפעות של ההשתתפות בהליכים לא הוגנים. השאלה העיקרית שניצבת בפני עורכי דין היא איזו אסטרטגיה סביר יותר שתביא לתוצאה הרצויה - בין אם מדובר בהבעת חוסר שביעות רצון או בהפלת המערכת הלא הוגנת עצמה. נושאים כגון ההשפעות של מתן לגיטימציה להליך המשפטי, היכולת להשיג הישגים פוטנציאליים, המחויבות המוסרית של עורכי דין, ההשפעה על הלקוחות, וטבעו של מקצוע המשפטים, כולם משפיעים על החלטת עורכי הדין.

השפעות מתן לגיטימציה להליך המשפטי לעומת הישגים צפויים

חשש המובע תדירות באשר להשתתפות במערכות משפטיות או הליכים משפטיים לא הוגנים הוא שהדבר יכול לתת לתהליך לגיטימיות - אפילו אם עורכי הדין פועלים להתנגד לאי-הצדק. השתתפות יכולה לאפשר מראית עין של תהליך לעומתי ושל הליך או מערכת המסוגלים להפיק תוצאות הוגנות. כדוגמה למקרה שכזה, להב מצטטת את ג'ולס בראודה, עורך דין שייצג קהילות של שחורי-עור בעת שלטון האפרטהייד בשנות ה-1960. בראודה מתאר כיצד התובע הכללי של ארצות הברית ניגש אליו בעת השלבים המוקדמים של משפט כדי להביע את הערצתו באשר ליכולתו להביע בפומבי טענות כלפי הממשל בבית המשפט. המשפט הופסק בסופו של דבר באמצעות מעצר וכליאת העדים מטעם בראודה לאחר שהוכרז מצב חירום לאומי; אך במקרה זה, השתתפותו של בראודה יצרה מראית עין של משפט הוגן, למרות שהוא באופן אישי התנגד למערכת.⁴⁴ באופן דומה, השתתפותם המתמשכת של עורכי דין בהליכים המשפטיים שנקראו דיפלוק (Diplock) ובמשפטי מעצר בצפון אירלנד, על אף ביקורת כבדה מגורמים מחוץ לצפון אירלנד, שימשה באופן סמלי ומעשי כמתן לגיטימציה להליכים אלה.⁴⁵

החששות באשר לנתינת לגיטימציה למערכת לא הוגנת או "מוטה" באמצעות השתתפות בהליכים המשפטיים של אותה מערכת עולים שוב ושוב בדיונים אודות חרמות. סנגורים שעבדו במתקן הכליאה במפרץ גוואנטנמו טענו שהוועדות היו "זיוף" והביעו חששות שהשתתפותם "רק החמירה את המצב... וגרמה לתהליך להיראות כאילו שהוא אמתי".⁴⁶ במקרים מעין אלה, עורכי דין עשויים להגיע למסקנה שמוטב לסגת או "לצאת" מההליכים, מאשר להמשיך לספק את מרכיב הלעומתיות להליך או לתמוך במערכת לא הוגנת. זו הייתה עמדת ה-NACDL, אשר טען כי המגבלות הנוקשות שנכפו על עורכי הדין בוועדות הצבאיות במפרץ גוואנטנמו, רק יסייעו להשגת "הרשעות לא אמינות ולא

⁴⁴ Jules Browde cited in Alexandra Lahav באותה עבודה 743

⁴⁵ Kieran McEvoy, 'What did the Lawyers do during the "War"? 363 Birthe Jorgensen באותה עבודה

⁴⁶ ראינו עם סנגור שפעל במפרץ גוואנטנמו - Alexandra Lahav מצוטט באותה עבודה 746

הוגנות.⁴⁷ באופן דומה, פלישיה לאנגר, עורכת דין ישראלית מובילה הפועלת להגנת לקוחות פלשתיניים בשטחים הכבושים, בחרה להפסיק את עבודתה בבתי הדין הצבאיים באומרה "איני יכולה עוד לעזור באמת, אני לא יכולה לשנות שום דבר, אך בהיותי שם אני נותנת לגיטימציה למערכת. אני פועלת בתור עלה-תאנה, במקום לגנות את המערכת בצורה פתוחה ומפורשת."⁴⁸ דוגמה עדכנית יותר היא זו של ארגון "בצלם", ארגון ישראלי למען זכויות אדם, שאימץ עמדה לפיה הוא אינו מפנה עוד תלונות על התעללות בפלשתינאים למערכת אכיפת החוק הצבאית הישראלית. בעקבות סקירה של תלונות שהגיש, הגיע הארגון למסקנה שהמערכת היא "מנגנון טיוח" אשר "תפקידה האמתי נמדד לפי יכולתה להמשיך ולהסתיר בהצלחה מעשים לא חוקיים ולהגן על התוקפים."⁴⁹

עמדות מעין אלה משקפות אמונה שיש מעט מאוד תקווה להשיג צדק בעבודה בתוך המערכת - אסטרטגיה פנימית/השמעת קול. אם לדעת עורכי הדין יש מעט מאוד תקווה ליצירת שינוי, אזי נסיגה עשויה להיתפש בתור האופציה היעילה יותר, אם לא היחידה. עם זאת, אופטימיות לגבי היכולת להגיע להישגים פוטנציאליים יכולה להוביל להחלטה להשתתף בהליכים המשפטיים. בשנים הראשונות של הסכסוך בצפון אירלנד, סירבו אסירים רפובליקנים להכיר בלגיטימיות של בתי משפט פליליים. אולם טקטיקה זו השתנתה בהדרגתיות בזכות ההבנה שניתן יהיה לקרוא תיגר על הליכים משפטיים אלה ולהצליח בכך.⁵⁰ אכן, ייתכנו מצבים רבים בהם עורכי דין יסיקו שהשתתפות במערכת לא הוגנת עשויה להשיג הישגים שיעלו בחשיבותם על ההשפעה השלילית של מתן לגיטימציה למערכת כזו.

לגבי בתי הדין הצבאיים בשטחים הכבושים, ג'ורג' בישארט טוען שהמחיר של מתן לגיטימציה על ידי השתתפות בהליכים היה יחסית מינימלי. לדעת בישארט, למרות שההישגים בעקבות ההשתתפות בהליכים היו גם הם צנועים, הישגים אלה עלו על המחיר.⁵¹ שיפור בזכויות הפרוצדורליות, חשיפת הפגמים במערכת בתי הדין, עסקאות טיעון טובות יותר והקמת בית הדין לערעורים – אשר לא היה קיים עד לשנת 1989 – הישגים אלו יוחסו לעבודתם של עורכי הדין שפעלו בתוך המערכת. נוסף על כך, עורכי הדין מילאו תפקיד מרכזי בניטור פגיעות בזכויות אדם ובתיעודן. אם עורכי דין האוהדים את האינטרסים הפלשתיניים היו בוחרים להחרים את המערכת, אזי בתי הדין הצבאיים היו מורשים להמשיך לפעול ללא הפרעה. מסקנה דומה הוסקה באשר למערכת המשפטית של שלטון האפרטהייד בדרום אפריקה. בעוד שהקהילה הבינלאומית הפעילה חרמות כלכליים ותרבותיים, עורכי דין בחרו בעקביות להתנגד לשלטון האפרטהייד מבפנים, תוך שימוש באסטרטגיה

47 Committee National Association of Criminal Defense Lawyers (NACDL) Ethics Advisory באותה עבודה 1

48 Cited in George E Bisharat, 'Courting Justice? אותה עבודה 359

49 בצלם, עלה התאנה של הכיבוש: מערכת אכיפת החוק הצבאית בתור מנגנון טיוח, (מרכז המידע לזכויות האדם בשטחים) (2016) 37

50 Kieran McEvoy, *Paramilitary Imprisonment in Northern Ireland* 565,550

51 George E Bisharat, 'Courting Justice? אותה עבודה

פנימית/השמעת קול - למרות ההזדמנויות המוגבלות להגיע להישגים.⁵² ריצ'ארד אייבל, איש אקדמיה מתחום המשפט והסוציולוגיה, טוען שהמערכת הייתה פגיעה להתדיינות המשפטית משום שהיא "השתמשה במוסדות משפטיים כדי לבנות את שלטון האפרטהייד ולנהל אותו."⁵³ למרות שאסטרטגיה זו הביאה להישגים "צנועים" בלבד, כגון הגנה מפני עונשים חמורים יותר, אייבל מציין כיצד אסטרטגיה זו סייעה "בהאטת תכנית האב הכוללת של שלטון האפרטהייד עד שהמנגנונים הפוליטיים יכלו להפיל אותו."⁵⁴ גם אם תרומתם של העורכי דין התמצתה רק לכך שדאגו שקולם של אלה שנמצאו במעצר ללא משפט נשמע בבית המשפט מדי פעם – מצב זה עדיף על מצב בו קולם לא היה נשמע לעולם.⁵⁵ לכן, השתתפות בהליך המשפטי יכולה לסייע בהגנה על לקוחות, בהווה ובעתיד, מפני הפגיעות החמורות ביותר של המדינה באמצעות ניצחונות קטנים.

אולם בהישגים טמונה גם סכנה של חיזוק התמיכה בהליכים לא הוגנים מעצם העובדה שהושגו תוצאות מתקבלות על הדעת.⁵⁶ סנגורים צבאיים ואזרחיים אשר יצגו עצורים בגוואנטנמו הצליחו להשיג הקלות אחדות ללקוחותיהם על ידי נקיטה באסטרטגיה פנימית/השמעת קול. לדוגמה, ג'ושוע דרייטל, סנגור אזרחי שייצג את דייוויד היקס, נשא ונתן בהצלחה לגבי שינויים בחוקי הוועדה, שהביאו להפסקת ניטור הקשר בין עורך הדין ללקוח, ואפשרו בקשת הפסקת הליכים לפי שיקול דעת, ייעוץ מטעם מומחה מחוץ לצוות ההגנה לגבי נושאים, שאינם מהווים מידע מסווג, וערעור על הליכים שנוהלו בדלתיים סגורות.⁵⁷ בנוסף, צ'רלס סוויפט וניל קאטיאל, עורכי הדין שייצגו את סאלים אחמד חמדן, השיגו בשנת 2006 פסיקה של בית המשפט העליון האמריקאי, לפיה הוועדות הצבאיות נוגדות את החוקה.⁵⁸ עם זאת, הישגים אלה היו תקפים לזמן קצר בלבד, משום שהקונגרס ביטל את החלטת בית המשפט העליון האמריקאי, ונקבעו חוקי וועדה חדשים.⁵⁹ בסופו של דבר, ההגנה המסורה שנתנו עורכי הדין לשני העצורים השיגה מעט מאוד; אך השלטונות הרבו להתייחס לעבודתם כהוכחה לכך שהמערכת העניקה להם "פורום הוגן ולגיטימי בו יכלו להציג את טיעוניהם תוך שקיפות מלאה."⁶⁰ ניצחונות צנועים כאלה עלולים בסופו של דבר להגביר את הלגיטימציה של מערכת לא הוגנת.

ההישגים המוצגים במסמך זה לגבי השטחים הכבושים ומפרץ גוואנטנמו הושגו במסגרת הליכים אשר למרות היותם לא הוגנים, נקבעו על ידי אומות המייחסות חשיבות רבה לשלטון החוק ולעקרונות

⁵² Stephen Ellmann, 'Law in and Legitimacy South Africa' (1995) 20 Law & Social Inquiry 407-479

⁵³ Richard L Abel, *Politics by Other Means: Law in the Struggle Against Apartheid, 1980-1994* (Routledge 1995) 3.

⁵⁴ שם 548, 522.

⁵⁵ Stephen Ellmann, 'Lawyers against the Emergency' באותה עבודה 229

⁵⁶ שם

⁵⁷ Ellen Yaroshefsky באותה עבודה

⁵⁸ Alexandra Lahav באותה עבודה

⁵⁹ שם

⁶⁰ Ellen Yaroshefsky באותה עבודה 493; Alexandra Lahav באותה עבודה 747

הדמוקרטיה.⁶¹ בישראל מסכים כי אין זה סביר שמדינות רבות המקיימות שלטון דיכוי יציעו הזדמנויות דומות להשגת הישגים על ידי התנגדות מתוך המערכת.⁶² השימוש בהתדיינות המשפטית כדי לקרוא תיגר על הליכים לא הוגנים דורש שעורכי הדין יאמינו בקיום עקרונות משפטיים בסיסיים, המצויים בטקסטים אוניברסליים, ואשר באמצעותם ניתן יהיה להגיע לתוצאה הוגנת תוך שימוש בטיעונים ופרשנויות מנומקים.⁶³ יתר על כן, כדי שלטיעונים תהיה השפעה, עורכי הדין חייבים להאמין שהשופטים ניטרליים במידה מספקת או פתוחים למסורת משפטית ליברלית. במצבים מעין אלה, עורכי דין עשויים להחליט שיש טעם בהתדיינות המשפטית. אך אם עורכי דין חושבים שהשופטים דוגלים בפוזיטיביזם משפטי ולא סביר שישתכנעו מטיעונים אלטרנטיביים - אסטרטגית יציאה עשויה להיתפש כמתאימה יותר. לפיכך, מידת האמונה של עורכי דין ביכולת לשכנע את השופט ואת בית המשפט מהווה גם היא שיקול בהחלטה האם להשתתף בהליך השיפוטי וכיצד להשתתף בו.

הבט אחד של החלטת עורכי הדין לגבי החרמת הליכים לא הוגנים או השתתפות בהם סובב סביב הדיון באשר לסיכון הכרוך במתן לגיטימציה למערכת השיפוטית, לעומת התועלת שבהישגים פוטנציאליים שניתן להשיג באמצעות התדיינות משפטית. בדיון הזה עורכי הדין ניצבים בפני דילמה: הישגים וטיעונים משפטיים מנומקים עשויים לסייע בהפחתת אי-הצדק כלפי לקוחות ספציפיים, אך לפגוע במאמצים להתנגד לאי-הצדק ככלל. אכן, כפי שהוזכר לעיל, המדינה יכולה להצביע על ניצחונות של עורכי דין כאינדיקציה לכך שהמערכת הוגנת, מה שעלול לגרום לכך שההשתתפות בהליך המשפטי מחזקת את אותן הנורמות שעורכי הדין רוצים לשנות. הדוגמאות שהוצגו במסמך זה מראות שהחרמה היא אסטרטגיה עבור עורכי הדין שיש להם מעט מאוד תקווה, אם בכלל, לשינוי המערכת מבפנים ואשר חפצים להתנגד לאי הצדק.⁶⁴ אולם השיפור הצנוע בתנאי העציר מצביעים על כך שגורמים נוספים משפיעים על החלטה זו. במקרים רבים, נידמה שהפוטנציאל להשגת ניצחונות (צנועים או משמעותיים) ולא הביטחון שאכן יושגו הישגים כאלה, הוא זה שמעודד השתתפות בהליך המשפטי.⁶⁵

המחויבות המקצועית מוסרית של עורכי דין ללקוחות ולצדק

השתתפות בהליכים לא הוגנים יכולה לעמוד בקונפליקט עם תחושת המוסר והצדק הפנימית של עורכי הדין. חלק מעורכי הדין עשויים להשתתף בהליך המשפטי מתוך מחויבות מקצועית ומוסרית כלפי לקוחותיהם, או מתוך אמונה שהם יכולים לשנות את המערכת מבפנים כדי לכוון מחדש את תחושת הצדק. דינה קמינסקייה, עורכת דין סובייטית שייצגה נאשמים במשפטים פוליטיים, הביעה מחויבות מוסרית להגן על מתנגדי המשטר, למרות סיכויי ההצלחה המוגבלים בהליכים שתוצאתם

⁶¹ George E Bisharat, 'Courting Justice?' באותה עבודה

⁶² שם 403

⁶³ Alexandra Lahav באותה עבודה 4-783

⁶⁴ שם 758

⁶⁵ Stephen Ellmann, 'Law and Legitimacy in South Africa' באותה עבודה 250

נקבעה מראש על ידי המפלגה הקומוניסטית.⁶⁶ אחרים חווים קונפליקט זה בצורה קיצונית יותר. לדוגמה, ג'ושוע דרייטל, הסנגור האזרחי של אחד מעצירי גוואנטנמו, דייויד היקס, נדרש לבחור בין הסכמה עם חוקים חדשים במערכת משפטית שהוא האמין שאינה הוגנת, לבין נטישת לקוחו כך שיעמוד בפני הוועדה ללא עזרתו. כאשר סירב לקבל את החוקים החדשים, הסביר דרייטל לוועדה - ולכלל הציבור - ש"איני יכול לחתום על מסמך שמעניק צ'ק פתוח לגבי המחויבויות האתיות שלי כעורך דין, המחויבות המוסרית שלי ללקוח שלי והמחויבויות האתיות שלי לפי חוקי האחריות המקצועית של מדינת ניו-יורק להם אני כפוף."⁶⁷ החלטה זו הביאה לפסילתו של דרייטל ועל כן לא היה באפשרותו להמשיך ולייצג את היקס. כאשר הוצעה לו האפשרות להישאר לצדו של היקס מבלי שהוא יוכל לפעול כסנגורו, השיב דרייטל: "לא אעמיד פנים שאני ממלא כאן תפקיד בעוד אני רשאי לעשות את עבודתי."⁶⁸ באופן דומה, צ'רלס סוויפט, חבר בצוות ההגנה של סאלים חמדן, החליט לוותר על נוכחותו, ועל הגשת ראיות מזכות בקשר עם ההליך המשפטי שהתנהל נגד לקוחו ב"בית הדין לבחינת מעמד לוחמים" (Combatant Status Review Tribunal), משום שהוא האמין שההליכים לא הוגנים ותוצאתם נקבעה מראש.⁶⁹ למרות שלא היה זה סביר שהראיות של סוויפט היו משנות את התוצאה עבור הלקוח שלו, הביע חמדן ביקורת חמורה כלפי עורך דינו, והרגיש שזה נטש אותו. אכן, עורכי הדין ניצבים בפני דילמה קשה כשהם שוקלים האם להשתתף בהליך משפטי שאין סיכוי כי יוביל לתיקון העוולה או שהסיכוי לתיקון העוולה במסגרתו הוא קטן מאוד. למרות שסוויפט ניסה להסביר ללקוחו שבתי המשפט היו לגיטימיים רק למראית עין, ושהשמעת טיעונים הייתה חסרת תוחלת, "ההבחנה הייתה חסרת משמעות בעיני חמדן."⁷⁰ ליציאה מהמערכת מסיבות מוסריות או מקצועיות/אתיות נלווית, אם כן, התוצאה הנוספת של נטישת הלקוחות.

במקרים מסוימים, הלקוח הוא שמקבל את ההחלטה להחרים את ההליך המשפטי. לקוחות המונעים ממניעים פוליטיים נוטים לעתים קרובות להחרים משפטים שהם מאמינים שאינם הוגנים. לחליפין, לקוחות כאלה מגייסים את צוות ההגנה שלהם כדי שיישא בציבור נאומים המיועדים להעמיד את השלטון לדין בבית הדין של דעת הקהל.⁷¹ כך למשל, שני עצירים מגוואנטנמו - עלי אל-בהלול ואחמד אל-דארבי - בחרו להחרים את המשפטים שלהם, וסירבו להכיר בלגיטימיות של ההליכים.⁷² משפטים של אסירים פוליטיים "תמיד מתרחשים על רקע הפוטנציאל ההיסטורי והפוליטי של מאבקם."⁷³

⁶⁶ Mary Cheh. באותה עבודה

⁶⁷ Joshua Dratel cited in Alexandra Lahav באותה עבודה 740

⁶⁸ שם 740

⁶⁹ שם

⁷⁰ שם 742

⁷¹ Richard L Abel באותה עבודה 533

⁷² 'Terror Suspect Upsets Plan to Resume Trials in Cuba' *The New York Times* (12 January 2006)

<<http://www.nytimes.com/2006/01/12/us/nationalspecial3/terror-suspect-upsets-plan-to-resume-trials-in-cuba.html>> accessed 20 January 2017; 'Guantanamo defendant calls trial a 'sham' *Los Angeles Times* (10

:April 2008) <<http://articles.latimes.com/2008/apr/10/nation/na-gitmo10>> accessed 20 January 2017;

Matthew Bloom, "I Did Not Come Here To Defend Myself: Responding to War on Terror Detainees' Attempts To Dismiss Counsel and Boycott the Trial" (2007) *The Yale Law Journal* 70-119

⁷³ Kieran McEvoy, 'Paramilitary Imprisonment in Northern Ireland' באותה עבודה 546

לפיכך, לעתים קרובות הם בוחרים לקבל עונשים חמורים יותר במטרה לקדם את המטרה הפוליטית למענה הם נאבקים. זו הייתה הגישה אותה אימץ נלסון מנדלה במשפט "ריבוניה". במהלך משפט זה השתמש מנדלה בבית המשפט כדי לקדם בפני קהלים מקומיים ובינלאומיים נרטיב מתחרה לגבי עוולות שלטון האפרטהייד. גם מרוואן ברגוטי, חבר נבחר של המועצה המחוקקת הפלשתינית, אימץ גישה זו. ברגוטי הואשם בעבירות טרור ונשפט בבית משפט אזרחי ישראלי אך סירב לאפשר לעורכי דינו להגיע עסקת טיעון או לייצג אותו בבית המשפט.⁷⁴ אולם בכל אחד מהמקרים שמנינו לעיל, הנאשמים עצמם הם שקיבלו את ההחלטה אם להשתתף בהליכים המשפטיים או להחרימם. החרמת הליכים לא הוגנים עשויה להיות מוצדקת במקרים הנוגעים לאסירים פוליטיים, משום שהאסירים עצמם בוחרים בדרך זו. אולם, ההחלטה בעייתית יותר כאשר אזרחים מן השורה מבקשים ייצוג. לדוגמה, נאשמים רבים בבתי הדין הצבאיים בשטחים הכבושים לא היו פעילים פוליטיים, אלא פועלים ובעלי אדמות שנקלעו לסכסוך. נאשמים אלה רוצים ייצוג משפטי על מנת להישמע בבית המשפט בתקווה להשיג גזר דין מינימלי. אכן, עבור נאשמים שאינם פעילים פוליטיים, הדיון בשאלה האם לבתי משפט יש לגיטימיות נראית לעתים כ-"פריבילגיה אינטלקטואלית" במהותה.⁷⁵ כפי שציין סטפן אלמן, עורכי דין שבוחרים לסרב לייצג לקוחות גורמים בסבירות רבה ל-"מכה לאוטונומיה של מישהו, שבתור קרבן [של מערכת לא הוגנת], וודאי כבר סבל מכות רבות שכאלה."⁷⁶ קונפליקט מוסרי זה מסייע לנו להבין את ההשתתפות המתמשכת של עורכי דין בהליכים משפטיים בשטחים הכבושים. עורכי הדין אמנם נחלו הצלחה מועטה ביותר בנוסותם לשנות את המערכת הלא הוגנת, אך הם השיגו הישגים צנועים בשיפור התנאים עבור לקוחות ספציפיים.

בהקשר זה עולה השאלה האם חלה על עורכי דין חובה אתית להשתתף במערכת משפטית לא הוגנת, ולא להחרים אותה. להב מתארת חרמות קולקטיביים כמנגנונים הפועלים באמצעות כפייה; הם כופים את הפסקת ההליכים, לא באמצעות תהליכים משפטיים או תהליכים פוליטיים דמוקרטיים, אלא משום שעורכי הדין ממלאים תפקיד הכרחי בתפקוד המערכת.⁷⁷ בעוד שלהתדיינות משפטית ומנומקת יש הפוטנציאל לשכנע את הממשלה או את בית המשפט לטפל באי-הצדק הפרוצדורלי, סירוב להשתתף בהליך המשפטי מכופף את ידה של הממשלה. יתרה מזאת, חרמות קולקטיביים יכולים להותיר את הנאשמים ללא ייצוג, או להוביל לעיכובים משמעותיים במשפטים של עצירים. למרות שזהו חשש שצריך להילקח בחשבון בהחלטתו של עורך הדין, היו כמה מקרים בהם התאפשרו חרמות קולקטיביים - בייחוד כאלה אשר הותירו את הנאשמים ללא ייצוג.

⁷⁴ Awol Allo, 'Marwan Barghouti in Tel Aviv Occupation, Terrorism, and Resistance in the Courtroom' (2016) *Social & Legal Studies* 1-22; Lisa Hajjar, *Courting Conflict the Israeli Military Court System in the West Bank and Gaza* (University of California Press 2005) 234.

⁷⁵ Ronen Shamir, 'Adalah Virtual Roundtable Response' (*Adalah Newsletter*, 2008) <<http://adalah.org/newsletter/eng/feb08/roundtable/roundtable.html>> accessed 20 January 2017

⁷⁶ Stephen Ellmann, 'In a time of trouble' 254 באותה עבודה

⁷⁷ Alexandra Lahav. באותה עבודה

קשיים וחטרונות בארגון חרמות קולקטיביים

בנוסף לשקילת ההישגים הצפויים מההתדיינות המשפטית אל מול הסיכון של הענקת לגיטימציה למערכת המשפטית, והמחויבות המוסרית של עורכי דין לבית המשפט וללקוחות, מעצם טבעו מציב מקצוע המשפטים מגבלות על היכולת לארגן חרם קולקטיבי. להב מציינת שתי סיבות לכך: ראשית, לעיתים קרובות דעותיהם הפוליטיות של אנשי מקצוע המשפטים הן מגוונות ביותר, דבר שעשוי להקשות עליהם להגיע להסכמה.⁷⁸ ארגון לא ממשלתי קטן בצפון אירלנד - "האגודה למען צדק משפטי" (Association for Legal Justice) - ניסה לארגן חרם על שימועי המעצר בעת משטר חוק החירום.⁷⁹ אולם עורכי הדין החברים בארגון לא הצליחו להגיע לקונצנזוס ולכן המשיכו לספק את שירותיהם. שנית, מכיוון שעורכי דין יכולים לבחור את לקוחותיהם, קשה להחיל איסור מוחלט על ייצוג לקוחות, משום שסביר שיהיו עורכי דין אחרים שיהיו מוכנים לקחת את מקומם של אלה המחרים את בתי המשפט. כתוצאה מכך, מופעל פחות לחץ לשינוי המערכת המשפטית הלא הוגנת. ואמנם, בוועדות הצבאיות בגוואנטנמו, ממונה לעצירים יועץ משפטי צבאי באופן אוטומטי, ללא תלות בשאלה האם עורכי דין אזרחיים, כגון חברי ה-NACDL, מחליטים להחרים את ההליך המשפטי. סיטואציה דומה בשטחים הכבושים הייתה הגורם שהכשיל את החרם שהטילו עורכי דין מהגדה המערבית על בתי משפט ישראלים אזרחיים וצבאיים בשטחים הכבושים - אחת מהדוגמאות הבודדות לחרם קולקטיבי וממושך של עורכי דין בתגובה למערכת משפטית לא הוגנת.

החרם שהופעל על ידי עורכי הדין מהגדה המערבית החל בשנת 1967 בתור אקט סימבולי שביטא את העוינות כלפי הכיבוש, מתוך ציפייה שבעקבותיו יוטל חרם רחב יותר מצד קבוצות ומגזרים מקצועיים אחרים.⁸⁰ למרות שהחרם זכה לתמיכה של האיגוד המקצועי של עורכי הדין הירדנים (Jordanian Lawyers' Union) - אשר העניק פיצוי כספי לעורכי דין על מנת לאפשר את השביתה - לעורכי הדין מהגדה המערבית לא היה מונופול על אספקת שירותים משפטיים בשטחים הכבושים. עורכי דין מעזה ומישראל מילאו את הוואקום שנוצר בהעדרם של עורכי הדין מהגדה המערבית, וכתוצאה מכך כמעט ולא חל שינוי בתפקוד בתי הדין הצבאיים, או בכיבוש בכללותו. החרם נתקל במכשול נוסף בשנת 1971, כאשר מספר עורכי דין התייאשו וחזרו לעבודתם. עד אמצע שנות ה-80, בערך שליש מעורכי הדין בגדה המערבית חזרו לעבודתם בשטחים הכבושים.⁸¹ החרם לא הצליח לעודד אנשי מקצועות אחרים לפעול בצורה דומה, או להפעיל לחץ ניכר על בתי הדין הצבאיים. אולם בהתחשב בהטרונגניות הדעות בקרב העוסקים במקצוע המשפטים, עצם העובדה שעורכי דין רבים כל כך דבקו במטרה במשך ארבע שנים, היוותה הישג חשוב בפני עצמו.

78 שם

79 Kieran McEvoy, 'What did the Lawyers do during the 'War'?' באותה עבודה 363

80 George E Bisharat, 'Attorneys for the People' באותה עבודה

81 שם 461

בישארט מציע שסירוב קולקטיבי להגיע להסכמה על עסקות טיעון היה יכול להוות טקטיקה יעילה יותר.⁸² אם מתחשבים בעובדה ש-95%-99% מהמקרים שנדונו בבתי המשפט הסתיימו בעסקת טיעון,⁸³ נראה כי סירוב של כל הנאשמים להגיע לעסקת טיעון יכול היה להטיל לחץ רב על מערכת בתי הדין הצבאיים ולגרום לה עלויות כבדות. אך טקטיקה זו מעולם לא נוסתה על בסיס רחב הקף מתוך הנחה שהיא אינה ברת ביצוע. באופן כללי, גישה זו הייתה דורשת משמעת והקרבה משמעותיות מצד הנאשמים, משום שסביר שהיא הייתה גורמת לגזרי-דין ארוכים יותר - לפחות בטווח הקצר. יתר על כן, החשש היה שעורכי דין או נאשמים אחרים לא ישתתפו בחרם, ועקב כך יפגעו ביעילותו. בעוד שגישה זו קסמה אולי לאסירים פוליטיים ולעורכי דין שביקשו להתנגד לעוולות, אזרחים מן השורה שנסחפו לפגעי הדיכוי הישראלי היו בוודאי חושבים שהמחיר האישי שהם נדרשים לשלם בגין נקיטת טקטיקה זו גבוה מדי. כתוצאה מכך, התמקדו נאשמים ועורכי דין שעבדו בבתי דין צבאיים במקרים הספציפיים בהם היו מעורבים וניסו להגיע לעסקת הטיעון הטובה ביותר עבורם במסגרת הקיימת של בתי הדין הצבאיים.⁸⁴

כפי שניתן ללמוד מהחרם של עורכי הדין בגדה המערבית, גם אם עורכי דין בוחרים להחרים הליכים לא הוגנים, אין ערובה לכך שהדבר יצליח לחולל שינוי. עורכי דין ערביים וישראלים אשר הגנו על פלשתיניים בבתי דין צבאיים ישראלים, ניסו גם הם להחרים את בתי המשפט במהלך האינתיפאדה הראשונה כדי למחות על תנאי המעצר הגרועים. אך עורכי הדין היו צריכים לארגן במהלך תקופה בת שנה אחת חרמות שנמשכו שלושה חודשים, משום שדרישותיהם לתנאים משופרים זכו להתעלמות מתמשכת⁸⁵ - דבר שהטיל ספק ביעילותה של גישה שכזו. יתרה מכך, עורכי הדין שהשתתפו בחרם חשו לחץ ציבורי להמשיך ולספק שירותים משפטיים לאלה שנעצרו, ולכן חזרו לעבודתם.⁸⁶ באופן כללי, יש מעט דוגמאות של חרמות מוצלחים של עורכי דין על הליכים משפטיים לא הוגנים. למרות זאת, מצינת מארי צ'ה שגילוי הדעת אשר פורסם על ידי ה-NACDL באשר לתנאים בגוואנטנמו - בנוסף לביקורת מצד התקשורת ומצד אנשי אקדמיה מתחום המשפטים - תרמה להחלטת הממשלה לשנות את חוקי הוועדה. מכך ניתן להסיק שחרמות המופעלים בעת ובעונה אחת עם אסטרטגיה להגברת מודעות הציבור, יכולים לגרום לשינוי. הדבר מוביל לשאלה הבאה: האם מספיק להחרים הליכים לא הוגנים, או שמא על עורכי דין למלא תפקיד נוסף בהתנגדות לאי-צדק?

⁸² George E Bisharat, 'Attorneys for the People', באותה עבודה 474

⁸³ "בצלם" מדווחים ש-95% מהנאשמים כיוונו להשיג עסקת טיעון. "בצלם" מערכת השיפוט הצבאי בגדה המערבית - דוח מעקב, (מרכז המידע הישראלי לזכויות אדם בשטחים) (1990); 99% הוא המספר שציינה וירג'יניה שרי בעבודה המצוטטת.

⁸⁴ אולם, לחלק מהנאשמים יש סיבות יותר פוליטיות לבחירה בעסקת טיעון. באופן ספציפי, בחירה באופציה של משפט מרמזת על כך שהמערכת "מסוגלת להפיק צדק." Lisa Haijar באותה עבודה 234

⁸⁵ Michael A Olivias. באותה עבודה

⁸⁶ Lisa Haijar באותה עבודה 174

עורכי דין המחרימים הליכים משפטיים וערכה של התנגדות חיצונית

עורכי דין שמתמודדים עם מערכת משפטית לא הוגנת יכולים לאמץ אסטרטגיות התנגדות שניתן לסווגן כיציאה או "קול"/פנימית או חיצונית. הדוגמאות שצוטטו בדוח זה מצביעות על כך שהשתתפות - כלומר אסטרטגיית "קול"/פנימית - נפוצה יותר מאסטרטגיית יציאה. ואמנם, רוב עורכי הדין בחרו להשתתף בהליכים שהתנהלו בוועדות הצבאיות של גוואנטנמו, בבתי הדין הצבאיים הישראליים, בבתי המשפט של שלטון האפרטהייד בדרום אפריקה, ובהליכי המעצר בצפון אירלנד. על אף העדפה זו, קיימים גם מקרים בהם עורכי דין יאמצו אסטרטגיית יציאה. מספר עורכי דין סירבו להשתתף בהליכים משפטיים בנסיבות פרטניות (לדוגמה, פלישיה לאנגר, ג'ושוע דרייטל וצ'רלס סוויפט), והיו אגודות עורכי דין, אשר בחרו לנקוט באסטרטגיה של חרם למשך תקופה ארוכה (כמו במקרה של ארגון ה-NACDL ועורכי הדין בגדה המערבית החברים באיגוד המקצועי של עורכי הדין הירדנים (Jordanian Lawyers' Union)), או באסטרטגיה של חרם למשך תקופה קצרה (כגון חרמות אשר הוטלו באופן ספורדי על ידי עורכי דין ישראליים וערביים). אולם השאלה בעינה עומדת – איזה תפקיד ממלאים עורכי הדין באסטרטגיית היציאה? האם הם צריכים להמשיך ולנסות להתנגד לאי-הצדק או שמא עליהם לצאת מהמערכת בשקט? להב טוענת שהאופציה השנייה מציבה את עורכי הדין במקום בו הם צופים באי הצדק מן הצד ומעבירים את האחריות לאחרים.⁸⁷ בניגוד לכך, אלה שמטרתם היא להמשיך ולהתנגד לאי-הצדק יכולים לאמץ אסטרטגיית "קול"/חיצונית, לפיה יציאה אינה רק נסיגה, אלא גם ניסיון להגביר את המודעות לאי-הצדק בקרב קהלים שאינם מעורבים במערכת על מנת ליצור לחץ לשינוי המערכת. ארגון ה-NACDL אימץ עמדה זו בהפעלת החרם על הוועדות הצבאיות בגוואנטנמו. הפומביות של הוקעת פעילות הוועדות שימשה כאמצעי "להגברת עוצמת קולו של הארגון בתוך הדין הפוליטי הרחב יותר".⁸⁸ באופן דומה, האופן הפומבי בו ביקר דרייטל את חוסר ההוגנות של ההליכים והגן על לקוחו הועילו למטרה אותה ביקש לקדם בזכות תשומת הלב התקשורתית שקיבל בעקבות סירובו להסכים עם החוקים החדשים.

ניתן להמחיש בצורה טובה יותר את האפקטיביות של אסטרטגיית "קול"/חיצונית כאשר מנתחים מקרים בהם עורכי דין השתתפו בהליכים לא הוגנים ובמקביל הפעילו אסטרטגיית התנגדות "קול"/חיצונית. בישראל טוען שעורכי דין, הפועלים במסגרת בתי הדין הצבאיים הישראליים, היו אפקטיביים ביותר במשיכת תשומת לב ציבורית ברמה המקומית, הלאומית והבינלאומית לאי-הצדק שלקוחותיהם מתמודדים אתו. בישראל מייחס אפקטיביות זו לעבודתם המתמשכת בתוך המערכת והבנתם העמוקה את האופן בו היא פועלת.⁸⁹ עורכי דין מילאו תפקיד מרכזי בחשיפת אי-הצדק הסמוי במערכת המשפט הצבאית בישראל באמצעות ראיונות, פרשנויות והדגמות. ללא כל אלה, לציבור

⁸⁷ Alexandra Lahav, באותה עבודה

⁸⁸ שם 751

⁸⁹ George E. Bisharat, 'Attorneys for the People' באותה עבודה 470

שאינו מעורב במערכת השיפוטית היה מעט מאוד מידע על מערכת זו.⁹⁰ באופן דומה, מייקל מורי, הסנגור הצבאי של דיוויד היקס בגוואנטנמו, הפעיל אסטרטגיית התנגדות פנימית נמרצת, בה השתמש ב"קול" כדי להתעמת עם אי-הצדק שבמערכת. אולם לאסטרטגיית ה"קול"/חיצונית שיושמה בו זמנית יוחסה אפקטיביות רבה יותר בהבטחת הישגים ללקוחו. מורי ערך אין ספור מסיבות עיתונאים בהן ביקר את אי-הצדק של הוועדות, ונסע לארץ מולדתו של היקס, אוסטרליה, כדי לגייס את דעת הקהל ואת עזרת הממשלה האוסטרלית כדי לסייע ללקוח שלו. מקרים אלה מצביעים על החשיבות הפוטנציאלית של אסטרטגיית "קול"/חיצונית כמקור לשינוי - בייחוד כאשר אסטרטגיית ההשתתפות במערכת השיפוטית אינה מצליחה לשנות באופן משמעותי את אי הצדק הקיים במערכת.⁹¹ לפיכך, הסיכויים להשגת המטרות של עורכי דין המטילים חרם עשויים להשתפר אם ישלבו את החרם עם אסטרטגיית "קול"/חיצונית נרחבת. או כפי שמורי הודה בעצמו, "במערכת מוטה... לעתים כל שאתה יכול לעשות הוא רק לנסות ליידע אנשים לגבי המתרחש ומדוע זה לא הוגן".⁹²

סיכום

מערכת או הליכים משפטיים לא הוגנים מציבים אתגר בפני עורכי דין ביחס לתפקידם בתהליך. על עורכי הדין לשקול את הסיכון שבהקניית לגיטימציה לשלטון, ההישגים הפוטנציאליים של ההתדיינות המשפטית והמחויבות המקצועית והמוסרית שלהם כלפי בתי המשפט וכלפי לקוחותיהם. בנוסף, על עורכי הדין לקחת בחשבון קשיים בארגון פעולה קולקטיבית במקצוע שהוא הטרוגני מטבעו. מן המקרים שהוצגו פה עולה שחרם הוא באופן כללי אסטרטגיה עבור עורכי דין (ולקוחות) שיש להם מעט מאוד תקווה להשגת צדק באמצעות המערכת, אם בכלל. עבור עורכי דין (ולקוחות) כאלה אסטרטגיית החרם היא המוצא האחרון.⁹³ בניגוד לכך, עבור עורכי דין שרואים הזדמנויות להתנגדות פנימית, התדיינות משפטית יכולה להניב הישגים צנועים עבור הלקוחות - כגון עסקות טיעון טובות יותר או שיפורים בזכויות הפרוצדורליות. אך אין זה סביר שהשתתפות בהליך המשפטי תצליח לתקן את אי-הצדק המהותי של ההליכים המשפטיים או את המערכת עצמה. אך ההשתתפות יכולה להוביל להישגים צנועים כגון אלה שאיביל מתייחס אליהם בקשר לתפקיד החוק בתקופת שלטון האפרטהייד בדרום אפריקה. על אף השגת הישגים "צנועים" בלבד, ההשתתפות בהליך המשפטי באותה תקופה הייתה אסטרטגיה שסייעה "בהאטת תכנית האב הכוללת של שלטון האפרטהייד עד שהמנגנונים הפוליטיים יכלו להפיל אותו".⁹⁴ החרמות הממושכים והקולקטיביים, גם בתוך דרום אפריקה וגם ברמה הבינלאומית, הם אלה שהניעו את המומנטום והלחץ אשר היו נחוצים להנעת שינוי יסודי. חרם הוא הימנעות או סירוב לעמוד בקשר עם ארגון, אומה, גוף או אדם, כביטוי של מחאה או חוסר

⁹⁰ David Luban, 'Lawfare and Legal Ethics in Guantánamo' (2008) 60 Stanford Law Review 1981-2026

⁹¹ Mary Cheh באותה עבודה 405

⁹² Michael Mori cited in Alexandra Lahav באותה עבודה 740

⁹³ Alexandra Lahav באותה עבודה 757

⁹⁴ Richard LABEL באותה עבודה 548, 522

שביעות רצון.. עם זאת, לא ניתן לבחון צורה זו של מחאה במבודד מהשפעותיה. חרמות הם מנגנון לשינוי, ולכן צריך לשפוט אותם לפי הישגיהם. דייריו של קפטן בוויקוט הצליחו לסלקו מאירלנד; חרם הענבים של ה-"United Farm Workers" הביא להשגת הסכם באשר למשכורות; חרם הצרכנים נגד נסטלה הכריח את "ארגון הבריאות העולמי" להחיל מגבלות על שיווק תחליפי חלב-אם; "חרם האוטובוס של מונטגומרי" הניע תהליכים שהביאו לחקיקת "חוק הזכויות האזרחיות"; החרמות המרובים נגד דרום אפריקה השיגו את מטרתם לסייע בסיום שלטון האפרטהייד; ותנועת עורכי הדין בפקיסטן הצליחה להשיב לתפקידו את נשיא בית המשפט העליון צ'אודרי והביאה להדחת הנשיא מושארף מתפקידו. למרות שהמטרות וההיקף של כל אחד מהחרמות היו שונים זה מזה, לכולם היה מכנה משותף אחד – הם הניעו תנועות חברתיות רחבות שיצרו את המומנטום הדרוש לשינוי. אולם בעוד שמחקר רחב יותר בנושא חרמות מצביע על כך שאין ספק שליתרון מספרי יש משמעות, המקרים הנסקרים פה מוכיחים שגם לעמדה שנוקט אדם אחד בלבד יכולה להיות השפעה. אין ספק כי עורכי דין יחידים המתבטאים בציבור ומביעים את אי שביעות רצונם מההליכים המשפטיים הלא הוגנים - באמצעות השתתפותם בהליכים המשפטיים וכן באמצעות אסטרטגיות "קול"/"חיצוניות" - יכולים להגביר את המודעות לאי-הצדק בקרב פקידי ממשל, ארגוני זכויות אדם בינלאומיים, התקשורת והציבור הרחב. לכן, בין אם באמצעות הטלת חרם או באמצעות השתתפות אסטרטגית בהליך המשפטי, המטרה העיקרית של עורכי דין הפועלים במערכות משפטיות לא הוגנות עשויה להיות הפיכת הקול היחיד אותו הם משמיעים למקהלה של קולות.

מקורות

ספרים, מאמרים ודוחות

Abel Richard L, *Politics by Other Means: Law in the Struggle Against Apartheid, 1980-1994* (Routledge 1995)

Ahmed Zahid Shahab and Stephan Maria J, 'Fighting for the Rule of Law: Civil Resistance and the Lawyers' Movement in Pakistan' (2010) 17 *Democratization* 492-513

Allo Awol, 'Marwan Barghouti in Tel Aviv Occupation, Terrorism, and Resistance in the Courtroom' (2016) *Social & Legal Studies* 1-22

בצלם, מערכת השיפוט הצבאי בגדה המערבית, (מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים) (1989)

בצלם, מערכת השיפוט הצבאי בגדה המערבית - דוח מעקב, (מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים) (1990)

בצלם, עלה התאנה של הכיבוש: מערכת אכיפת החוק הצבאית בתור מנגנון טיוח, (מרכז המידע הישראלי לזכויות אדם בשטחים) (2016)

Bisharat George E, 'Attorneys for the People, Attorneys for the Land: The Emergence of Cause Lawyering in the Israeli-Occupied Territories' (1998) *Cause lawyering: Political commitments and professional responsibilities* 453-486

Bisharat George E, 'Courting justice? Legitimation in Lawyering under Israeli Occupation' (1995) 20 *Law & Social Inquiry* 349-405

Bloom Matthew, 'I Did Not Come Here To Defend Myself: Responding to War on Terror Detainees' Attempts To Dismiss Counsel and Boycott the Trial' (2007) *The Yale Law Journal* 70-119

Booth Douglas, 'Hitting apartheid for six? The Politics of the South African Sports

Boycott' (2003) 38 *Journal of Contemporary History* 477-493

Budlender Geoff, 'The Responsibility of Lawyers to Challenge Injustice' (1992) 40 *Cleveland State Law Review* 475

Cheh Mary, 'Should Lawyers Participate in Rigged Systems-The Case of the Military Commissions' (2005) 1 *Journal of National Security Law & Policy* 375

Committee National Association of Criminal Defense Lawyers (NACDL) Ethics Advisory, *Statement on Civilian Attorney Participation as Defense Counsel in Military Commissions, Opinion 03-04*, (August 2003)

Dyzenhaus David, *Recrafting the Rule of Law: The Limits of Legal Order* (Bloomsbury Publishing 1999)

Ellmann Stephen, 'Lawyers against the Emergency' (1990) 6 *South African Journal on Human Rights* 228

Ellmann Stephen, *In a Time of Trouble: Law and Liberty in South Africa's State of Emergency* (Clarendon Press 1992)

Ellmann Stephen, 'Law and Legitimacy in South Africa' (1995) 20 *Law & Social Inquiry* 407-479

Ghias Shoaib A, 'Miscarriage of Chief Justice: Judicial Power and the Legal Complex in Pakistan under Musharraf' (2010) 35 *Law & Social Inquiry* 985-1022

Hajjar Lisa, *Courting Conflict the Israeli Military Court System in the West Bank and Gaza* (University of California Press 2005)

Ivey Matthew, 'Challenges Presented to Military Lawyers Repressing Detainees in the War on Terrorism' (2010) 66 *NYU Annual Survey of American Law* 211

Jorgensen Birthe, 'Defending the Terrorists: Queen's Counsel before the Courts of Northern Ireland' (1982) 9 *Journal of Law in Society* 115

Keech Marc and Houlihan Barrie, 'Sport and the End of Apartheid' (1999) 88 *The Round Table* 109-121

Lahav Alexandra D, 'Portraits of Resistance: Lawyer Responses to Unjust Proceedings' (2009-2010) 57 *UCLA Law Review* 725

Laidler Harry Wellington, *Boycotts and the Labor Struggle Economic and Legal Aspects* (John Lane Company 1914)

Luban David, 'Lawfare and Legal Ethics in Guantánamo' (2008) 60 *Stanford Law Review* 1981-2026

MacLean Malcolm, 'Anti-Apartheid Boycotts and the Affective Economies of Struggle: The Case of Aotearoa New Zealand (2010) 13 *Sport in Society* 72-91

McEvoy Kieran, *Paramilitary Imprisonment in Northern Ireland: Resistance, Management, and Release* (Oxford University Press 2001)

McEvoy Kieran, 'What did the Lawyers do during the 'War'? Neutrality, Conflict and the Culture of Quietism' (2011) 74 *The Modern Law Review* 350-384

Minow Martha, 'Breaking the Law: Lawyers and Clients in Struggles for Social Change' (1990) 52 *University of Pittsburgh Law Review* 723

Moran Gerard, 'The Origins and Development of Boycotting' (1985) 40 *Journal of the Galway Archaeological and Historical Society* 49-64

Morison John, McEvoy Kieran and Gordon Anthony (eds), *Judges, Human Rights and Transition* (Oxford University Press 2007)

Olivas Michael A, 'Breaking the Law on Principle: An Essay on Lawyers' Dilemmas, Unpopular Causes, and Legal Regimes' (1990-1991) 52 *University of Pittsburgh Law Review* 815

Post James E 'Assessing the Nestlé Boycott: Corporate Accountability and Human Rights' 27 (2) *California Management Review* 113-131

Sarat Austin and Scheingold Stuart, *Cause Lawyering: Political Commitments and Professional Responsibilities* (Oxford University Press 1998)

Shamir R, 'Adalah Virtual Roundtable Response ' (*Adalah Newsletter*, (2008
<<http://adalah.org/newsletter/eng/feb08/roundtable/roundtable.html>>
גישה ללינק בתאריך 20 ינואר 2017

Sharp Gene, *Sharp's Dictionary of Power and Struggle: Language of Civil Resistance in Conflicts* (Oxford University Press 2011)

Sherry Virginia, *Background Memorandum: Boycott of the Military Courts by West Bank and Israeli Lawyers*, (Lawyers Committee for Human Rights 1989)

Sperber Joshua, 'BDS, Israel, and the World System' (2015) 45 (1) *Journal of Palestine Studies* 8-23

Tarrow Sidney G, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge University Press 2011)

Williams Donnie, *The Thunder of Angels: The Montgomery Bus Boycott and the People Who Broke the Back of Jim Crow* (Laurence Hill Books 2006)

Wintle Colin, 'The Human Rights Movement Against Apartheid South Africa: The Impact of Boycotts, Divestment, and Sanctions' (2016) 8 *Waterloo Historical Review*

Wolman Leo, *The Boycott in American Trade Unions* (Johns Hopkins Press 1916)

Yaroshefsky Ellen, 'Zealous Lawyering Succeeds against All Odds: Major Mori and the Legal Team for David Hicks at Guantanamo Bay' (2008) 13 *Roger Williams University Law Review* 469

כתבות בעיתונים

'Terror Suspect Upsets Plan to Resume Trials in Cuba' *The New York Times* (12 January 2006) <<http://www.nytimes.com/2006/01/12/us/nationalspecial3/terror-suspect-upsets-plan-to-resume-trials-in-cuba.html>> accessed 20 January 2017

'Guantanamo defendant calls trial a `sham"' *Los Angeles Times* (10 April 2008) <<http://articles.latimes.com/2008/apr/10/nation/na-gitmo10>> accessed 20 January 2017

'Lawyers boycott St Lucia's courts' *Stabroek New* (17 February 2011) <<http://www.stabroeknews.com/2011/archives/02/17/lawyers-boycott-st-lucia%E2%80%99s-courts/>> accessed 20 January 2017

'Lawyers boycott court in row over changes to legal aid system' *Daily Record* (19 November 2012) <<http://www.dailyrecord.co.uk/news/scottish-news/lawyers-boycott-court-in-row-over-1445607>> accessed 20 January 2017

'Telangana lawyers boycott courts over demand of separate High Court' *The Financial Express* (1 August 2014) <<http://www.financialexpress.com/archive/telangana-lawyers-boycott-courts-over-demand-of-separate-high-court/1275448/>> accessed 20 January 2017

'Criminal justice delays grow as legal aid boycott takes hold' *The Guardian* (8 July 2015) <<https://www.theguardian.com/law/2015/jul/08/criminal-justice-delays-legal-aid-boycott>> accessed January 2017